

Lucyna Domańska*, Seweryn Rzepecki, Przemysław Makarowicz,
Jacek Górski, Adam Wawrusiewicz, Łukasz Solecki, Karolina Kot,
Magdalena Piotrowska, Maciej Ficyk, Marcin Wąs**

Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych przeprowadzonych w latach 2005-2008 na stanowisku Polesie 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie

Abstract

Domańska L., Rzepecki S., Makarowicz P., Górski J., Wawrusiewicz A., Solecki Ł., Kot K., Piotrowska M., Ficyk M., Wąs M. 2012. Results of rescue excavation research carried out in years 2005-2008 at the Polesie site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. *Raport 2007-2008 (1)*. Warszawa, 183-214.

Field works carried on at the Polesie site 1 (AZP 61-57/42), Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship, covered the area of 1698 ares, within which relics of the multi-phase and multicultural settlement of the primeval period and the modern period were examined. The oldest – and the scantiest – traces of settlement are associated with the Middle Palaeolithic Age and the presence of Neanderthal communities. Further phases of the primeval settlement are formed by remainders of the presence of groups connected with the Swiderian culture and the Janisławice culture. Slightly richer material was associated with the Neolithic Age (the Funnel Beaker culture, the Corded Ware culture, the Mierzanowice culture, the Neman culture). The richest traces of human activity should be associated with the Trzciniec culture, where not only settlement hollows, but also sepulchral objects occurred. Traces of the settlement associated with the Lusatian culture and the Pomerania culture are represented to a lesser extent. On the other hand, the settlement was occupied intensely by the population of the Przeworsk culture, the most spectacular example of which is the identified hall-like structure. The final stages of settlement of the site are connected with materials from the Early and Late Middle Ages and the modern period.

Keywords: Polesie, Łowicz-Błonie Plain, settlement, graveyard, hall-like structure, Middle Palaeolithic Age, Late Palaeolithic Age, Mesolithic Age, Funnel Beaker culture, Corded Ware culture, Mierzanowice culture, Neman culture, Trzciniec culture, Lusatian culture, Pomeranian culture, Przeworsk culture, Early Middle Ages, Late Middle Ages, modern period.

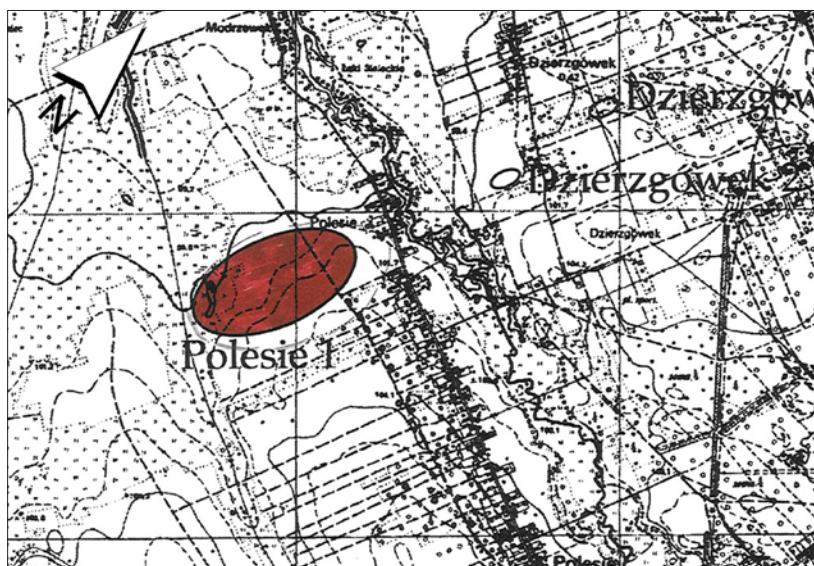
Stanowisko Polesie 1 (AZP 61-57/42), gm. Łyszkowice, woj. łódzkie położone jest na Równinie Łowicko-Błońskiej (Kondracki 1998), około 9 km na południe od Łowicza. Zajmuje północny kraniec piaszczystego płata równiny wodnolodowcowej (m.in. Brzeziński 1990), wyodrębnianej od zachodu przez dolinę strugi Ruczaj, a od wschodu przez dolinę rzeki Zwierzynki (Ryc. 1). Cechą charakterystyczną Równiny Łowicko-Błońskiej w okolicy Polesia jest monotonna rzeźba terenu i zdecydowana przewaga osadów piaszczystych w powierzchniowej budowie geologicznej. Występuje tu gęsta sieć płytkich dolin małych rzek, takich jak Uchańka, Zielkówka, Ruczaj, Zwierzynka, Skierniewka i innych bezimiennych potoków uchodzących prawostronnie do Bzury. W swych środkowych

i górnych odcinkach wcinają się one na zaledwie kilka metrów w piaszczystą równinę, pochyloną ku osi pradoliny, dzieląc ją na szereg stosunkowo wąskich płatów o orientacji południowo-południowy-wschód – północny północny zachód.

Stanowisko Polesie 1 odkryte zostało w trakcie prac powierzchniowo-sondażowych prowadzonych, przez Fundację im. Konrada Jażdżewskiego w Łodzi, na trasie planowanej autostrady A-2. Duże ilości zabytków ruchomych ujawnione w trakcie tych prac stały się podstawą podjęcia decyzji o konieczności przeprowadzenia wykopaliskowych badań ratowniczych. Zostały one zrealizowane w latach 2005 – 2008 przez Fundację Uniwersytetu Łódzkiego. Zespołem badawczym kierowali prof. dr hab. L. Domańska i dr S. Rzepecki.

* Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, ul. Uniwersytecka 3, 91-404 Łódź, e-mail: lucynad@uni.lodz.pl

** Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, ul. Uniwersytecka 3, 91-404 Łódź, e-mail: rzepecki@poczta.onet.pl

Ryc. 1. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Lokalizacja stanowiska

Fig. 1. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. Location of the site

Ryc. 2. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Widok na stanowisko z lotu ptaka

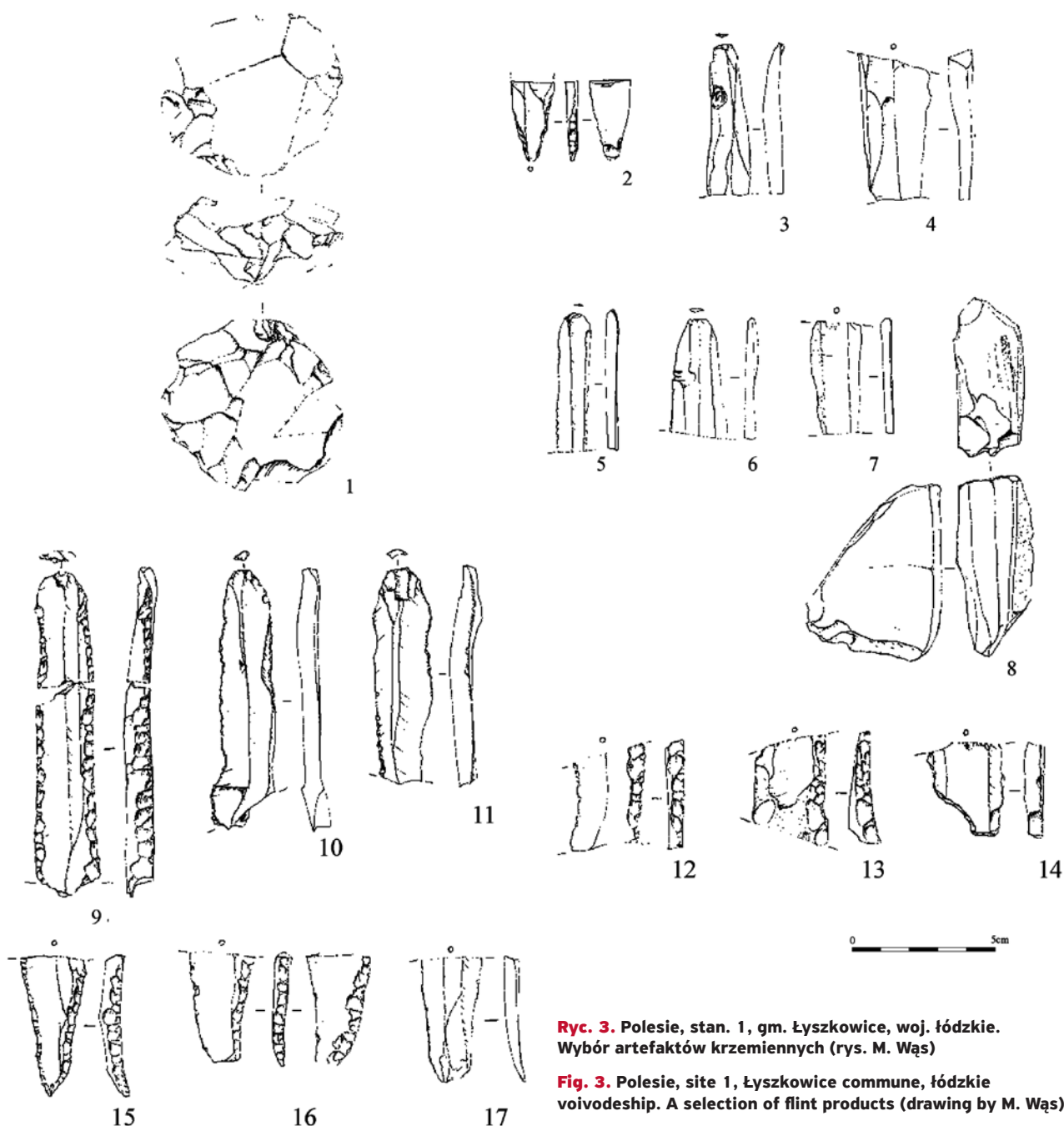
Fig. 2. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. A bird's-eye view of the site

W trakcie trzech sezonów badań terenowych (2005-2008) rozpoznano powierzchnię 1698,6 ara (Ryc. 2), w obrębie której zarejestrowano liczne pozostałości osadnictwa pradziejowego i nowożytnego. Podkreślenia wymaga słaby stan zachowania stanowiska; w momencie rozpoczęcia prac wykopaliskowych znaczna część jego powierzchni była silnie zniszczona na skutek współczesnej działalności człowieka i związanych z nią procesów eolicznych. Na dużym obszarze materiały zalegały w układach subpowierzchniowych, a związek wyróżnianych „obiektów” z materiałami z „warstwy” często był niestety problematyczny.

■ MATERIAŁY ŚRODKOWOPALEOLITYCZNE

Najstarsze ślady zasiedlenia wiążą się z 6 okazami krzemieni o proveniencji środkowopaleolitycznej. Wszystkie cechują się wyraźnymi przekształceniami po-

depozycyjnymi, głównie w postaci zabradowanych eolicznie powierzchni, spękań mrozowych oraz zagładzeń i wyszczerbień krawędzi i grani. Najbardziej charakterystyczny jest rdzeń lewaluaski (Ryc. 3:1). Pozostałe okazy to różne odmiany zgrzebeł. Ponadto wydzielono kilkanaście odłupków, które z pewnym prawdopodobieństwem można także datować na środkowy paleolit. Odkryte podczas badań wytwory środkowopaleolityczne są nie tylko śladem początków zasiedlania stanowiska Polesie 1, ale uzupełniają też obraz niżowego paleolitu środkowego (Kozłowski, Kozłowski 1977; Schild 2005; Wiśniewski 2006). Ze względu na działalność lodowca, z pobytem społeczności neandertalskich kojarzona jest zwykle południowa część naszego kraju. Poświadczenie obecności neandertalczyka tak daleko na północy, niemal przed czołem lądolodu, ma charakter unikatowy. Jest to trzecie stanowisko neandertalskie z niżowej części Europy.

Ryc. 3. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Wybór artefaktów krzemienych (rys. M. Wąs)

Fig. 3. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. A selection of flint products (drawing by M. Wąs)

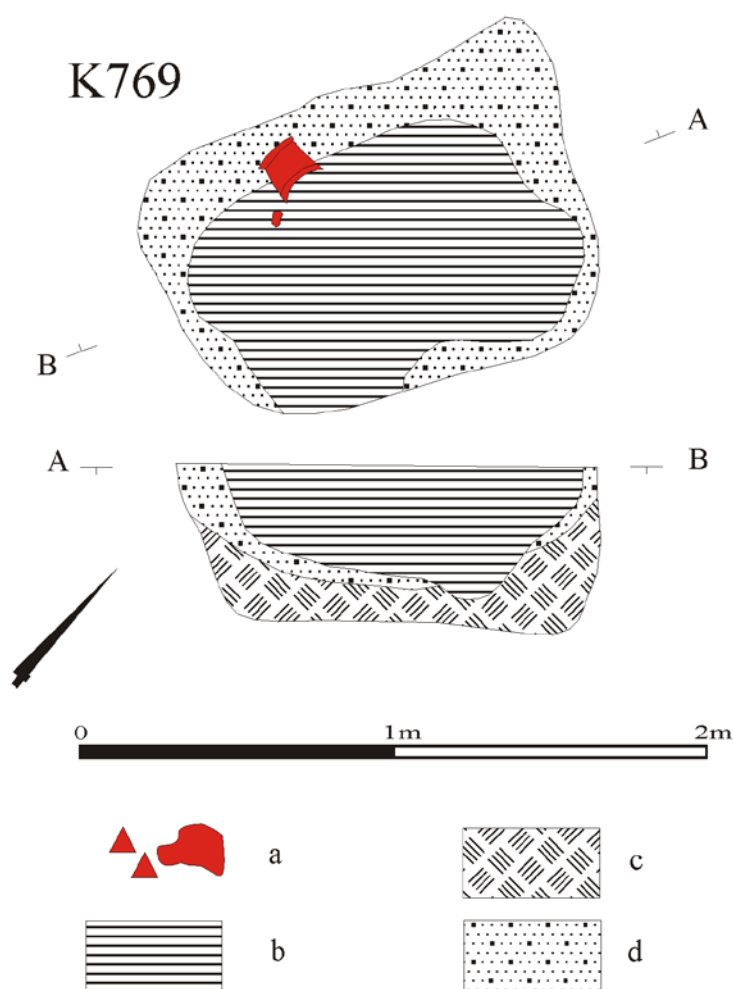
■ MATERIAŁY PÓŹNOPALEOLITYCZNE

Wśród pozyskanych zabytków uwagę zwracają 4 okazy, które ze względu na odrębność stylistyczną i widoczne przesłanki technologiczne określono jako późnopaleolityczne. Są to wyłącznie wytwory wykonane z krzemienia czekoladowego tej samej odmiany. Na ten skromny zbiór składa się fragment nasady liściaka dwukątowego (Ryc. 3:2) wykonany z wióra odbitego od rdzenia dwupiętrowego, z trzonkiem uformowanym w części proksymalnej poprzez zaretuszowanie powierzchniowe strony dolnej w miejscu sęczka oraz strome zaretuszowanie krawędzi na stronę górną, fragmenty 2 wiórow o pokroju wiórowego debitażu „mazowszańskiego” (Ryc. 3:3, 4) oraz 1 okaz prawdopodobnie zatępca wtórnego jednostronnego z odlamaną piętka. Obecność liściaka

dwukątowego pozwala jednoznacznie wiązać ten bardzo skromny zbiór z cyklem mazowszańskim (kulturą świderską) i datować go ogólnie na okres Dryas III lub początki Pre-Borealnego. Typologicznie jest to zestaw typowy dla małych stanowisk „ekspedycyjnych”, znanych z całego obszaru występowania cyklu mazowszańskiego (Sulgostowska 2005).

■ MATERIAŁY MEZOLITYCZNE

Jako mezolityczne określono 5 wytworów z krzemienia czekoladowego. Przede wszystkim uwagę zwraca jednopiętrowy rdzeń wiórowy. Należy on do odmiany „deskowatej” o płaskich naturalnych bokach i wąskiej odłupni z regularnym reliefem wiórowym (Ryc. 3:8). Ponadto za mezolityczne można uznać wióry, a dokładniej

Ryc. 4. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Rzut poziomy i pionowy obiektu kultury pucharów lejkowych K769. Legenda: (a) fragmenty ceramiki; (b) średnio zbielicowana próchnica z domieszką piasku; (c) piasek z domieszką silnie i średnio zbielicowanej próchnicy; (d) średniozbielicowana próchnica i piasek

Fig. 4. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. A horizontal and vertical view of the object of the Funnel Beaker culture K769. Legend: (a) fragments of ceramic ware; (b) moderately podsolic humus with an admixture of sand; (c) sand with an admixture of heavily and moderately podsolic humus; (d) moderately podsolic humus and sand

– 3 złamane okazy: 2 proksymalne i 1 środkowy (Ryc. 3:5-7). Posiadają one cechy debitażu wiórowego z użyciem techniki naciskowej, które są szczególnie wyraźne w morfologii części przypiętkowej. Ponadto są stosunkowo płaskie na całej długości i mają bardzo regularne granie. Pomimo braku dystynktywnych form narzędziowych ten niewielki zbiór zawiera elementy, które technologicznie są typowe dla krzemieniarstwa kultury janisławickiej (Wąs 2005). Specyfika technologiczno-surowcowa tego zespołu ma liczne analogie, szczególnie w dorzeczu środkowej Wisły. Identyczne formy rdzeni i wiórów znane są z depozytu grobowego w, nieodległych od Polesia, Janisławicach.

■ KULTURA PUCCHARÓW LEJKOWATYCH

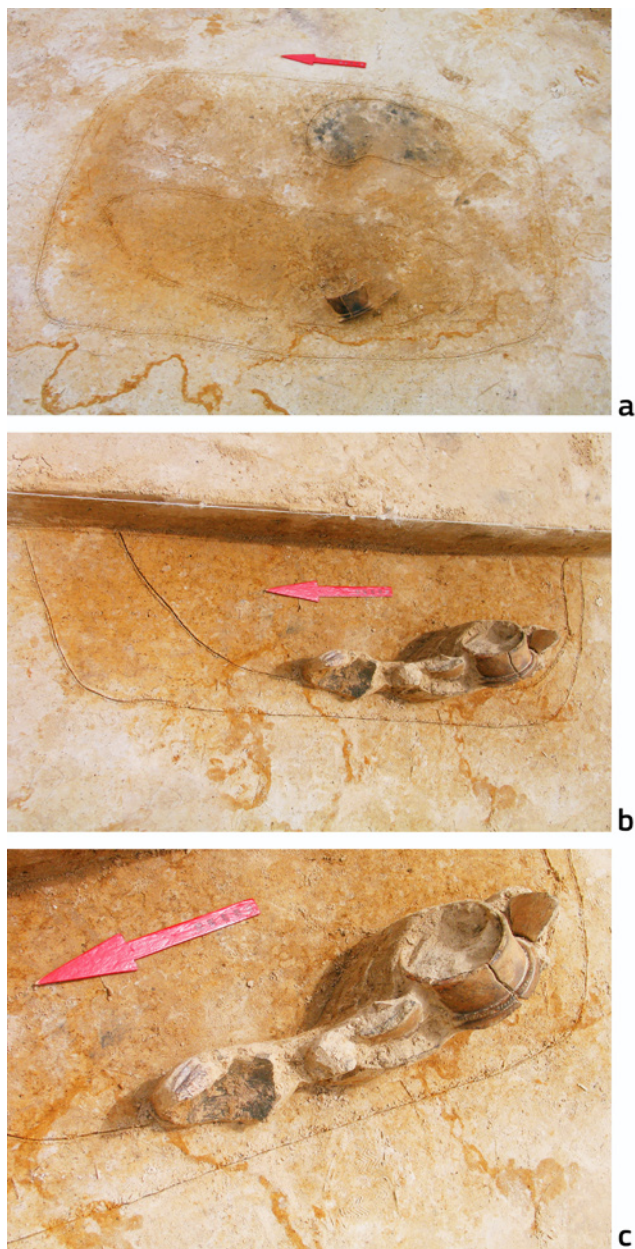
Osadnictwo ludności kultury pucharów lejkowych (dalej: KPL), na opisywanym stanowisku, reprezentowane jest przez 388 obiektów ziemnych – dołków posłupowych, jam śmietniskowych, magazynowych oraz półziemianki. Do najciekawszych obiektów związanych z KPL należy jama zasobowa (obiekt K769 – Ryc. 4, 5) oraz półziemianka (obiekt C1035). W wypełnisku tego pierwszego obiektu zarejestrowano znaczne ilości ceramiki, w tym amforę o prostej szyi (Ryc. 6:19). Z kolei zasypisko półziemianki przesycone było (3470 fragmentów) polepą o łącznej wadze 10,41 kg.

Na materiały ruchome KPL składa się 3676 rozdrobnionych fragmentów ceramiki naczyniowej, 6 fragmentów przeszłików, 3470 fragmentów polepy oraz 26 charakterystycznych zabytków krzemiennych.

Podstawową cechą dyspersji źródeł ruchomych i nieruchomych KPL ze stanowiska Polesie 1 jest ich tendencja do aglomeracji. Wyróżnić można dwie podstawowe strefy występowania materiałów – strefę północno-wschodnią (ha: B, C, D, J, K), która związana jest zapewne z funkcjonowaniem cyklu (?) niewielkich osad oraz południowo-zachodnią (ha: E, F, G, Ł, M, N, R)

– jedynie epizodycznie wykorzystywaną gospodarczo. W obrębie tej pierwszej strefy szczególnie w ramach odcinków C i K, da się potencjalnie wyróżnić dalsze subkoncentracje źródeł KPL. Fakt grupowania się tam wszystkich fragmentów ceramiki „tkackiej” (prześliki i ciężarki) wyraźnie poświadcza stabilny charakter osadnictwa w tej części stanowiska (Ryc. 7).

W inwentarzu krzemiennym z Polesia 1 wyraźnie wyróżnia się grupa wytworów, którą można wiązać z relikami KPL. W kontekście lokalizacji stanowiska istotną przesłanką jest także rodzaj surowca krzemiennego, z którego wykonane są zabytki krzemienne. Wśród wytworów o pochodzeniu „pucharowym” wyróżnić można 8 odłupków z siekier szlifowanych, z których trzy okazy wykonane są z krzemienia święciechowskiego. Wszystkie są efektem zapewne wtórnego wykorzystania masy surowca. Można zatem sądzić, że obecność opisywanych zabytków jest wskaźnikiem zjawiska typowego dla krzemieniarstwa niżowych ugrupowań KPL, a polegającego na maksymalizacji produkcji drogą reutilizacji surowcowej narzędzi makrolitycznych, które najczęściej wykonywano z surowców egzotycznych (Balcer 1983; Budziszewski 2000). Do KPL zaliczyć można odłupki

Ryc. 5. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Jama zasobowa kultury pucharów lejkowatych – obiekt K769

Fig. 5. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. A storage hollow of the Funnel Beaker culture – the object K769

retuszowane, 4 drapacze, 1 przekłuwacz oraz 9 wiórców i wiórów retuszowanych (Ryc. 3:9-17). Wszystkie sklasyfikowane tu narzędzia wykonane są z surowców pozalokalnych – czekoladowego lub wołyńskiego. Można zatem pewnie określić całą tę grupę narzędzi jako importy. Ponadto do KPL zaliczyć można jeden okaz wykonany z krzemienia wołyńskiego, który można opisać jako podstawę formy bifacjalnej. Z dużym prawdopodobieństwem jest to fragment płaszcza o nasadzie z wydzieloną podstawą (Libera 2001).

Jak wyżej zaznaczono, w wyniku badań stanowiska pozyskano 3676 fragmentów ceramiki naczyniowej KPL.

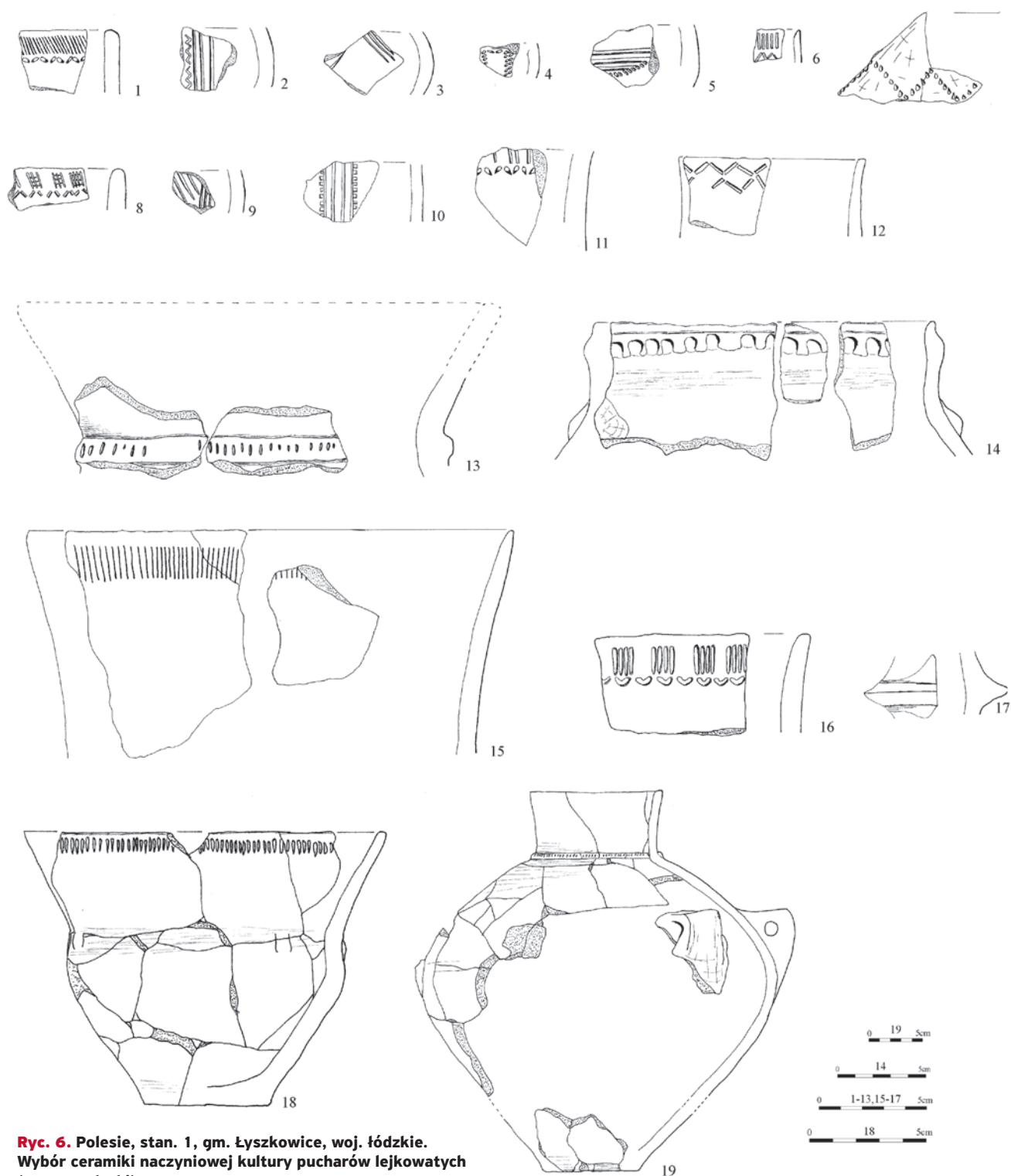
Wyniki wstępnych analiz stylistycznych pozwalają na odniesienie osadnictwa z Polesia 1 do „kujawskiego” poziomu przełomu faz IIIB i IIIC (Koško 1981; 1988; 2000; Czerniak, Koško 1993; Czembreszuk *et al.* 2006; Rzepecki 2004). Za takim datowaniem przemawia występowanie form i ornamentyki nawiązującej do tradycji fazy wióreckiej oraz mąteńskiego komponentu kulturowego.

Z powyższą klasyfikacją chronologiczno-genetyczną współgra zestaw rozpoznanych cech. Wspomnieć tu należy obecność motywów stempelkowych (Ryc. 6:1, 5, 4, 7, 11, 16), drabinek oraz połączeń słupka i zygzaka (Ryc. 6:2, 6, 8, 10, 12). Ponadto zaakcentowania wymagają obserwacje występowania pucharów lejkowatych (Ryc. 6:13, 15, 18), amfor o prostej szyi (Ryc. 6:12, 19), flasz z kryzą (Ryc. 6:17), ceramiki malowanej na czarno oraz zdobionej układami pasmowo-grzebykowymi (Ryc. 6:9). W zbiorze odnotowano również obecność pojemników zdobionych dołkami palcowymi (Ryc. 6:14) oraz zdobnictwa plastycznego w formie guzów (Ryc. 6:14, 18).

W zarysowanym wyżej kontekście szczególną uwagę warto zwrócić na oznaczenie radiowęglowe uzyskane w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym z kości wydobytej z wypełnika obiektu C547 – Poz-31487: 4620 ± 35 BP. Nie zarejestrowano w nim niestety ceramiki KPL, ale wynik kalibracji oznaczenia (poziom 95,4%) jednoznacznie wskazuje na okres 3520-3340 BC – generalnie zbieżny z obserwacjami uzyskanymi na drodze analiz zdobnictwa.

■ KULTURA CERAMIKI SZNUROWEJ

W zespole źródeł ruchomych pozyskanych w trakcie realizacji badań ratowniczych na stanowisku Polesie 1, wyróżniono 6 fragmentów naczyń, które można zidentyfikować z kulturą ceramiki sznurowej (dalej: KCSz). Materiały te zidentyfikowano jedynie w ramach „warstwy”. Wyróżnione fragmenty stanowią ułamki dwóch naczyń. Fragmenty pierwszego naczynia (Ryc. 8:1) były najprawdopodobniej częścią formy łagodnie esowato profilowanego pucharu. Bezpośrednio pod krawędzią wylewu zlokalizowano pas złożony z krótkich wertykalnych odcisków sznura dwudzielnego, poniżej którego umieszczono cztery horyzontalne linie odcisków sznura. Pod nimi, na łagodnie profilowanym przejściu szyjki w brzusiec, zlokalizowano dwa pasy złożone z krótkich, diagonalnych odcisków sznura, które swą formą nawiązywały do wątków tzw. rybiej ości. Charakter zdobnictwa tego naczynia nawiązuje w pewnym stopniu do materiałów KCSz z obszaru Małopolski. Podobną koncepcją strefowej lokalizacji zdobienia sznurowego charakteryzował się m.in. puchar odkryty w grobie 3

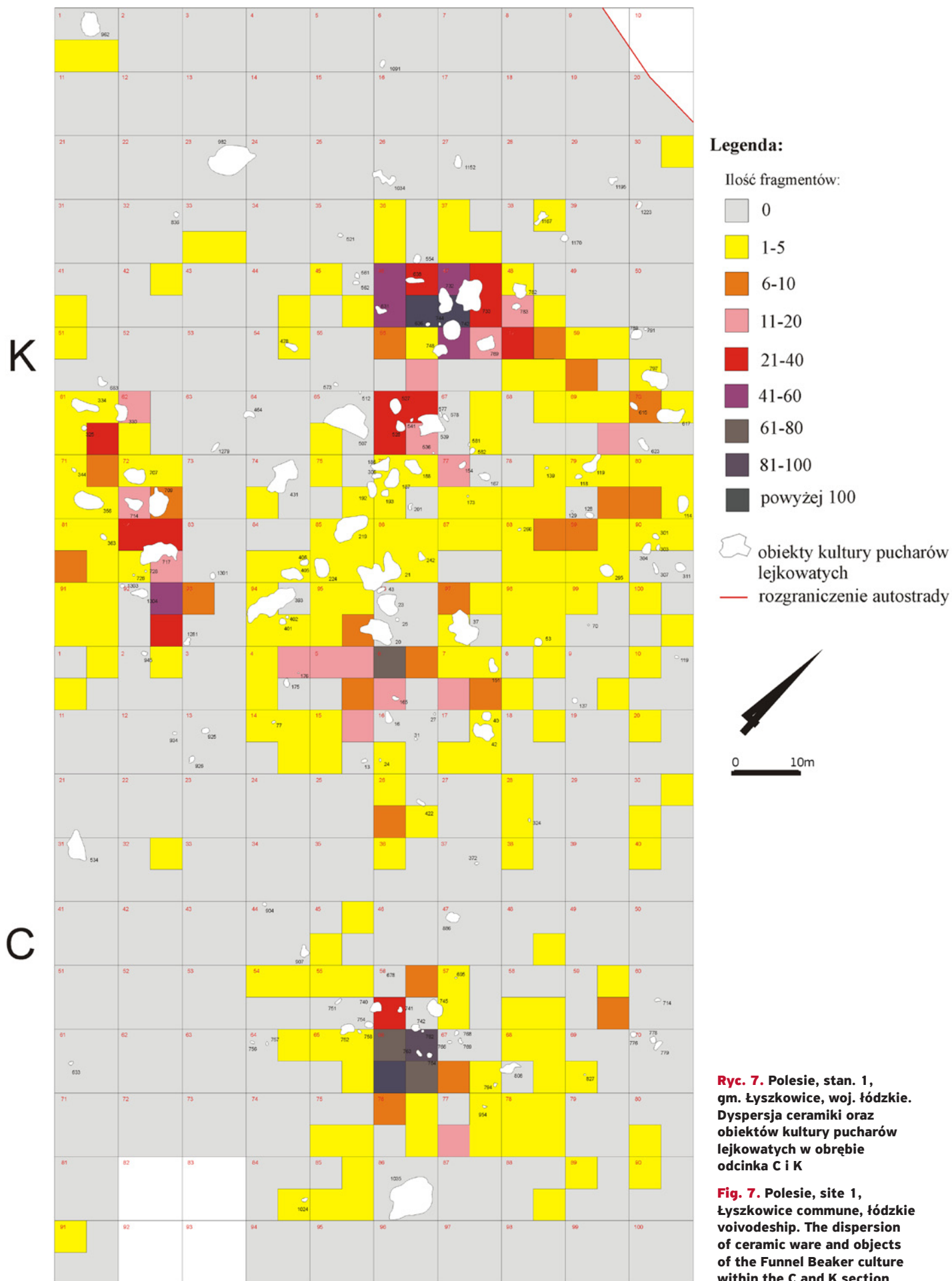

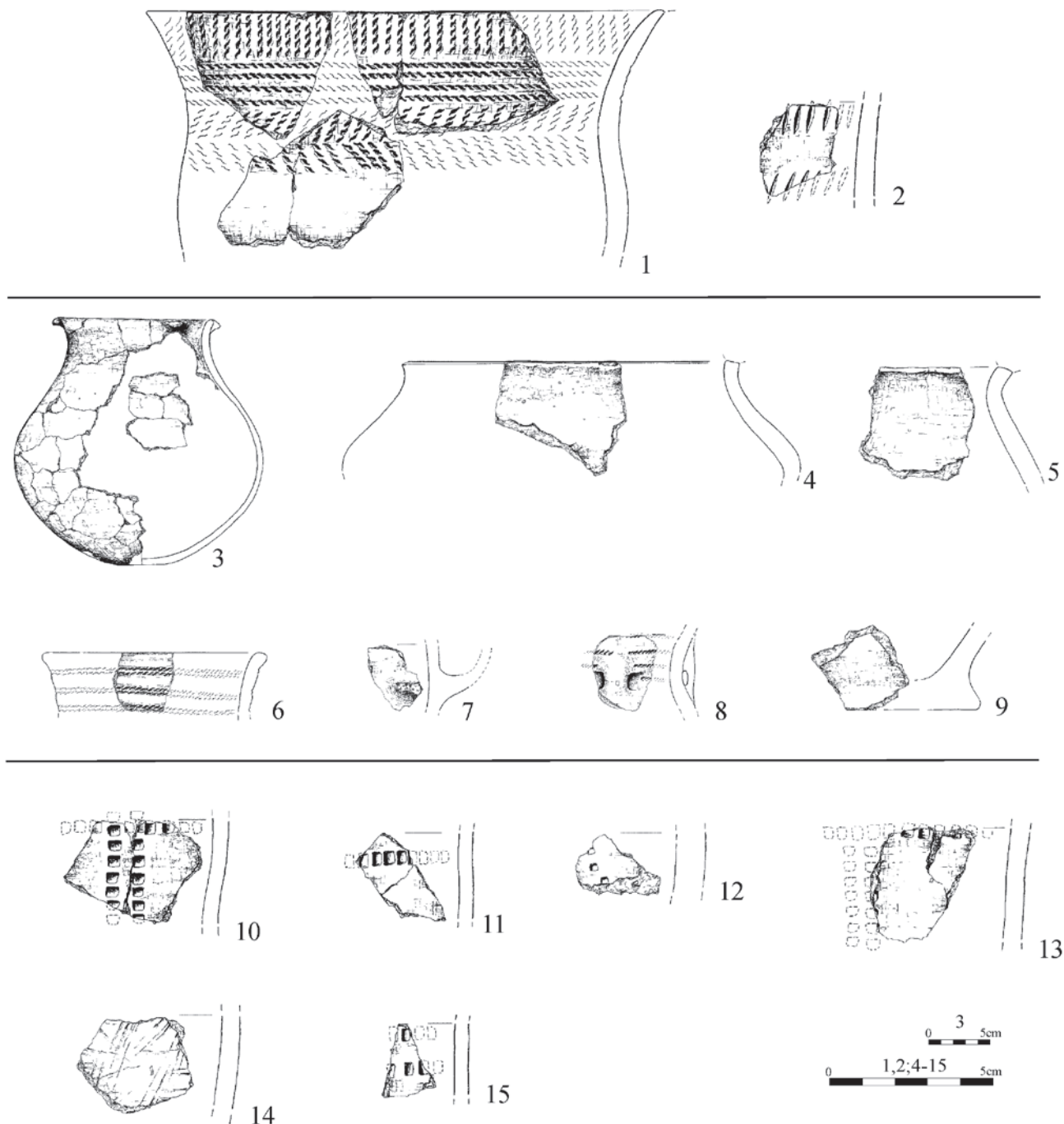
Ryc. 6. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Wybór ceramiki naczyniowej kultury pucharów lejkatych (rys. Ł. Solecki)

Fig. 6. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. A selection of ceramic vessels of the Funnel Beaker culture (drawing by Ł. Solecki)

z Zielonej, łączony z podfazą IIIA małopolskiej KCSz datowaną na okres 2650/2600 – 2450 BC (Włodarczyk 2006, 121-127, tabl. XLVI). Drugi fragment odkryto w zachodniej części stanowiska 1 w Polesiu. Jest to najprawdopodobniej fragment szyjki bliżej nieokreślonego morfologicznie naczynia zdobionego jednoelementowym motywem w postaci prostego ornamentu

rybiej ości, wykonanego w technice nacinania (Ryc. 8:2). Fragmenty obydwu form zidentyfikowano w skrajnie oddalonych częściach stanowiska – dzieliła je odległość około 400 m. W obydwu przypadkach fragmenty te były jedynym świadectwem obecności społeczności KCSz w obrębie rozpoznanej wykopaliskowo strefy stanowiska – nie identyfikowano tam innych źródeł ceramicznych, które na podstawie cech stylistycznych czy technologicznych można by łączyć z KCSz. Biorąc pod uwagę powyższe fakty niemożliwe wydaje się określenie

Ryc. 8. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Wybór ceramiki naczyniowej: (1, 2) kultury ceramiki sznurowej; (3-9) kultury mierzanowickiej; (10-15) kultury niemeńskiej

Fig. 8. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. A selection of ceramic vessels: (1-2) the Corded Ware culture; (3-9) the Mierzanowice culture; (10-15) the Neman culture

bardziej precyzyjnej charakterystyki osadnictwa „sznurowego” na stanowisku Polesie 1. Można jedynie przypuszczać, iż zabytki te stanowią pozostałości bardzo niewielkich, krótkotrwałych obozowisk, których chronologię można bardzo ostrożnie szacować na okres około połowy III tys. BC.

■ KULTURA MIERZANOWICKA

Materiały kultury mierzanowickiej są nieliczne, składa się na nie 69 ułamków naczyń. Znalezione je wyłącznie w ramach „warstwy”. Wśród ułamkowo zachowanych naczyń można wyróżnić, m.in. liczne fragmenty wylewów zdobione pasmem poziomych odcisków sznura (Ryc. 8:6), ucha (Ryc. 8:7, 8), w tym zdobione fragmentarycznie zachowanym pasmem poziomych odcisków sznura (Ryc. 8:8) oraz dna (Ryc. 8:9). Ponadto w tym zbiorze obecne są garnki o esowatym profilu, najczęściej były one słabo zachowane (Ryc. 8:4, 5). Jeden z nich (Ryc. 8:4) miał średnicę około 18 cm. Inne garnki posiadały guzy doklejone do krawędzi wylewu (Ryc. 8:3).

Nieliczny zbiór naczyń z wczesnego okresu epoki brązu jest dość charakterystyczny. Stylistykę tworzą podwójne i potrójne poziome pasma odcisków sznura, guzki na krawędziach garnków, wąskie szyjki tych naczyń, niekiedy lekko pogrubione brzegi z okapem. Cechy te wskazują, że opisywane materiały reprezentują wczesną fazę kultury mierzanowickiej (Kadrow, Machnik 1987, 29-53, ryc. 8-16). W zachodniej Małopolsce, na podstawie serii dat radiowęglowych, jest ona datowana na lata 2200-2050 BC (Kadrow, Machnik 1987, 29). Trudno jednak stwierdzić, na ile wskazane daty są wiarygodne dla naszego stanowiska, pozostającego daleko na rubieżach głównego nurtu rozwoju omawianego ugrupowania kulturowego.

■ KULTURA NIEMEŃSKA

W obrębie zespołu materiałów źródłowych zidentyfikowano 8 fragmentów ceramiki pochodzących z trzech naczyń, które można łączyć z tradycją kultury niemeńskiej. Wyróżniony materiał zidentyfikowano jedynie w obrębie „warstwy”. Fragmenty pierwszego naczynia odkryto w obrębie południowej części odcinka B. Zdobione były one horyzontalnymi i wertykalnymi pasmami wykonanymi techniką ściegu bruzdowego (Ryc. 8:10, 11, 13, 15). Takie zdobnictwo stanowi jeden z najczęściej identyfikowanych elementów tradycji kultury niemeńskiej, a jego rozbudowanie i strefowy układ pozostaje jedną z cech charakterystycznych dla materiałów pochodzących z obszaru międzyrzecza Odry i Wisły (Józwiak 2003, 190-195). Pozostałe dwa fragmenty naczyń reprezentowane są przez pojedyncze ułamki pozyskane z centralnej części odcinka L (Ryc. 8:14) oraz P (Ryc. 8:12). W pierwszym przypadku cechą decydującą o takiej identyfikacji taksonomicznej były pewne elementy technologii przygotowania powierzchni naczynia – w szczególności obecność typowego dla kultury niemeńskiej obmazywania. Drugi fragment zdobiony jest odciskami stempla, którego żądło posiadało formę zbliżoną do kwadratu. Materiały kultury niemeńskiej zarejestrowane w zbiorze ceramiki z Polesia są bardzo nieliczne i w żadnym z przypadków nie tworzą lepiej czytelnych planigraficznie stref funkcjonalno-osadniczych. Związane są one z bardzo krótkotrwałym, bliżej nieokreślonym późnoneolitycznym etapem wykorzystania powierzchni stanowiska. Materiały te łączyć można z „klasycznym” wariantem kultury niemeńskiej. Społeczności te topogenetycznie związane są z zachodnią rubieżą strefy leśnej Europy Wschodniej. W okresie późnego neolitu ich ekumena rozszerza się i obejmuje również szerokie przestrzenie Niziu Środkowoeuropejskiego (Józwiak 2003, 190-195). Odkrycie materiałów „niemeńskich”

w zespole źródeł z Polesia wpisuje się więc w szeroko pojęty obraz infiltracji tego obszaru przez ugrupowania kultury niemeńskiej. Niezwykle trudne jest w tym przypadku określenie chronologii tego zjawiska. Wynika to zarówno z bardzo ograniczonego ilościowo zespołu pozyskanych w Polesiu źródeł ceramicznych, jak i wysoce niewystarczającego stanu rozpoznania periodyzacji tych zjawisk kulturowych. W najogólniejszym wymiarze materiały te synchronizować należy z funkcjonowaniem zespołów „klasycznoniemeńskich” występujących na obszarze Niziu Polski w międzyrzeczu Odry i Wisły a więc okresem od około 3650 do 1800 BC (Józwiak 2003, 195).

■ KULTURA TRZCINIECKA

W obrębie zespołu materiałów źródłowych pozyskanych w trakcie realizacji ratowniczych badań archeologicznych na stanowisku 1 w Polesiu zidentyfikowano również zabytki łączone z trzcynieckim kręgiem kulturowym (dalej: TKK). Łącznie pozyskano 61 251 fragmentów ceramiki naczyniowej, 16 fragmentów ceramiki nienaczyniowej, 4 tygielki, 1 brykietaż, 11 zabytków metalowych, 99 fragmentów polepy, 408 zabytków krzemiennych (Górski *et al.* 2011).

Z TKK można pewnie wiązać 218 obiektów nieruchomych o charakterze osadowym (Ryc. 9). Wśród nich można wyróżnić następujące kategorie: obiekty mieszkalne, jamy magazynowe lub inaczej piwniczki, paleniska, jamy gospodarcze, dołki postłupowe oraz studnię. W obiektach osadowych TKK zarejestrowano ogółem 99 fragmentów polepy konstrukcyjnej o wadze 345 g.

Osadnictwo TKK na omawianym stanowisku miało również swój aspekt sepulkralny. Łączyć z nim można 6 obiektów: F1248, F1249, I87, L124, L1182, Ł150. Dla grobu F1248 uzyskano datę wykonaną z kości, po kalibracji (68,2%) wyznaczała przedział 1615-1515 BC (suma rozkładu prawdopodobieństwa) i 1575-1525 BC (prawdopodobieństwo sekwencyjne), wskazujący na fazę klasyczną rozwoju TKK. Z grobu F1249 pochodzi oznaczenie radiowęglowe wynoszące (suma rozkładu prawdopodobieństwa na poziomie 68,2%) 1690-1600 BC (46,9%) i 1580-1530 BC (21,3%), oraz 1690-1625 BC (prawdopodobieństwo sekwencyjne), sytuujące analizowany zespół w fazie klasycznej. Data ta jest wcześniejsza niż oznaczenie z obiektu F1248, co nie współgra z wzaajemną pozycją stratygraficzną obu obiektów (młodszy stratygraficznie przecina „bezwzględnie” starszy). Z grobu I87 uzyskano datę wykonaną z kości (suma rozkładu prawdopodobieństwa na poziomie 68,2%) dała przedział 1380-1250 BC (64,5%), prawdopodobieństwo sekwencyjne natomiast – 1305-1265 BC. Chronologia

absolutna obiektu wskazuje na fazę późną rozwoju TKK, co potwierdza analiza cech ceramiki naczyniowej. Z kości z grobu Ł150 uzyskano oznaczenie radiowęglowe, po kalibracji wyznaczyło przedział (suma rozkładu prawdopodobieństwa na poziomie 68,2%) 1495-1425 BC (68,2%) i 1485-1450 BC (prawdopodobieństwo sekwencyjne), odnoszący się do fazy klasycznej. Wśród jednoznacznie identyfikowanych obiektów sepulkralnych TKK można wyróżnić jeden zbiorowy grób podkurhanowy, obiekt L1182 (Ryc. 10, 11) udokumentowany pod resztkami nasypu. Pozostałości kopca były widoczne na tle otoczenia w postaci bardzo cienkiej, kilkucentymetrowej warstwy ciemniejszej ziemi na odcinkach L 54d, L 55a, c, d i L 64b i L 65a. W planie płaskim miała ona kształt nieregularnego wieloboku o maksymalnych (zachowanych) wymiarach: 10,56 m × 7,58 m. Na skutek zniszczeń dokonanych przez intensywną działalność rolniczą niemożliwa była rekonstrukcja układu stratygraficznego nawarstwień otaczających grób podkurhanowy. Obiekt ten (L1182), usytuowany na osi północ – południe, zarejestrowano na głębokości około 0,5 m od stropu współczesnej próchnicy, w centralnej części fragmentarycznie zachowanego nasypu kurhanowego. W rzucie poziomym miał on kształt zbliżony do prostokąta, w profilu był nieckowaty, z nierównym dnem. Jego wielowarstwowe wypełnisko o wymiarach 428 cm × 85 cm i głębokości około 60 cm zawierało próchnicę o różnym stopniu zbielicowania (szarą, brązową), przemieszaną z próchnicą niezbielicowaną (czarną i brunatną) oraz warstewki spalenizny nasycone węgielkami drzewnymi. Dość regularny kształt jamy grobowej oraz wspomniane ślady spalenizny sugerują, iż mogła ona być wzmocniona elementami drewnianymi. W części północnej, do jego lewej ściany, od zewnątrz, przylegały dwa duże kamienie żarnowe. Ich obecność – oprócz znaczenia symbolicznego – sygnalizowała zapewne położenie grobu. W jamie grobowej udokumentowano szczątki kostne kilkunastu osobników złożone w układzie nieanatomicznym. Chronologia radiowęglowa oraz wiedza ogólna o „trzciniECKim” rytuale pogrzebowym sugeruje długotrwałe użytkowanie grobu, poprzez dokładanie kolejnych zmarłych i przesuwanie poprzednich szkieletów, co zaburzało ich pierwotny układ. Usytuowanie osobników oraz fragmentaryczność zachowania kośćca – brak istotnych partii szkieletu postkranialnego – pozwala też sądzić, iż zmarli byli często poddawani po śmierci zabiegom rytualnym polegającym na demembracji/rozczłonkowaniu zwłok (lub tkanki kostnej) i dekapitacji – oddzieleniu głowy od szkieletu. Praktyki takie były charakterystyczne dla społeczności TKK, szczególnie dla pochówków

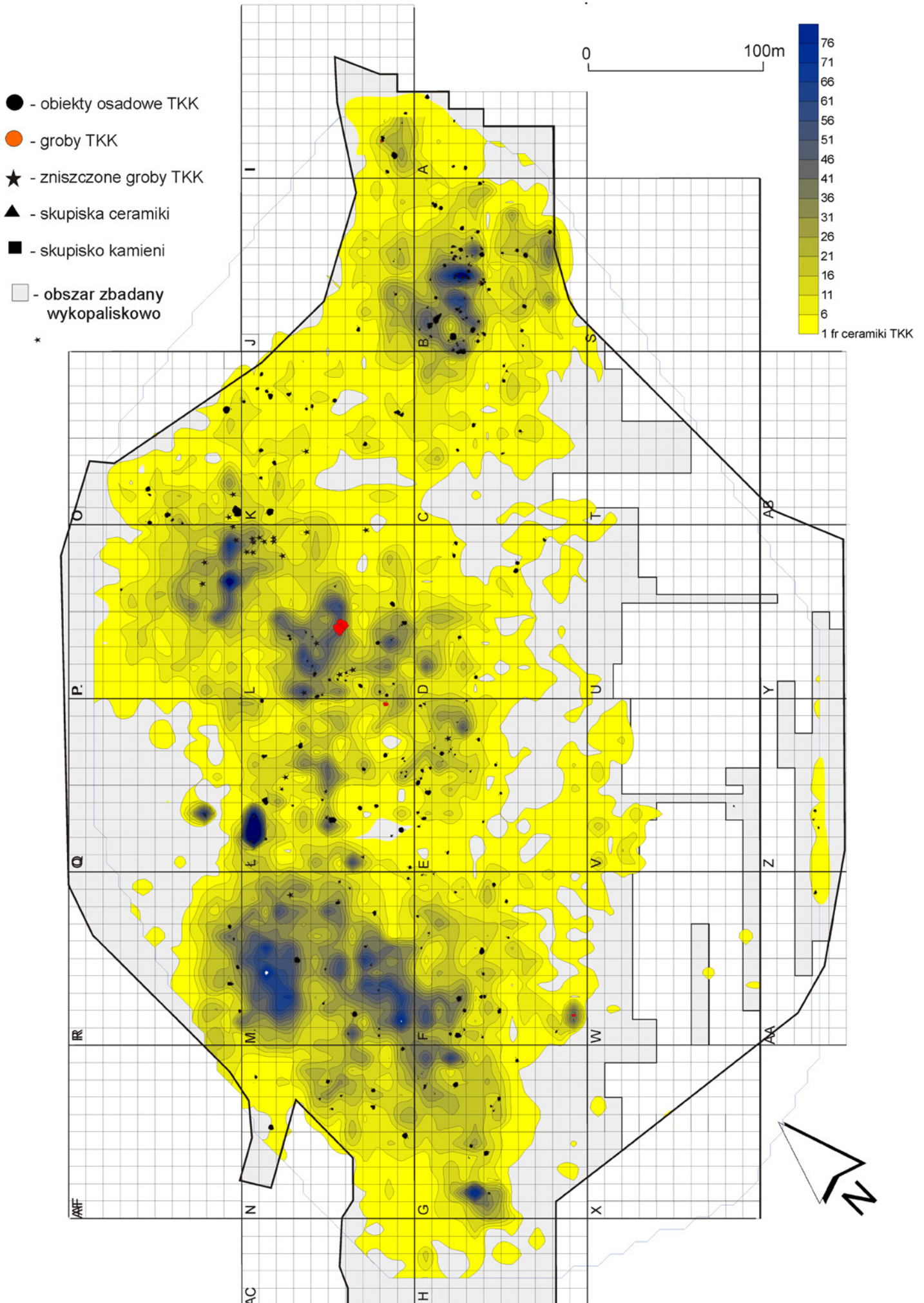
kolektywnych (Makarowicz 2010). W różnych rejonach omawianego obiektu udokumentowano dary grobowe: 12 naczyń (i ich fragmentów) oraz wyroby z brązu – 3 pierścienie i spiralne skręty rurkowate (części naszyjnika?), a także 3 wyroby kamienne. Przedmioty te odkryto głównie w południowej części grobu, gdzie pochowano większość osobników; towarzyszyły one jedynie kilku zmarłym. W partii środkowej charakteryzowanego obiektu sepulkralnego zaobserwowano kilka mniejszych kamieni nienoszących śladów obróbki. Przesuwanie zmarłych w pochówkach kolektywnych, ale także wyposażanie tylko niektórych z nich w dary powoduje, że najczęściej nie sposób przypisać konkretnym osobnikom przedmiotów zdeponowanych w grobie. Można mówić więc o swego rodzaju deindywidualizacji, depersonalizacji i „anonimowości” wyposażenia grobowego. W tym kontekście należy też rozpatrywać zwyczaj „wybiórczego” wyposażania w dary grobowe zmarłych złożonych w omawianym obiekcie. Z kości kilku zmarłych, pochowanych w różnych częściach grobu, wykonano siedem dat radiowęglowych, które po łącznej kalibracji sugerują bardzo długi – 250-300 letni – okres użytkowania grobu (suma rozkładu prawdopodobieństwa na poziomie 1σ (68,2%): 1520-1310 BC; skrajne daty prawdopodobieństwa sekwencyjnego wszystkich oznaczeń absolutnych – 1535-1240 BC. Chronologia absolutna wskazuje na fazę klasyczną jako okres użytkowania grobu. Kwalifikacja ta zyskuje potwierdzenie w stylistyce ceramiki naczyniowej oraz wyrobów z brązu udokumentowanych w jego wypełnisku.

Ponadto w wielu partiach terenu zbadanego wykopalskowo, w warstwie oraz na złożu wtórnym w innych obiektach, odkryto kości ludzkie, zazwyczaj drobne, z których większość była przepalona.

Ogółem pozyskano 61 251 fragmentów ceramiki łączonej z TKK. Zestaw zrekonstruowanych form jest bogaty i odpowiada materiałom z zachodniej Małopolski (Górski 2007). W materiale z Polesia 1 obecne są takie formy jak amfory, dzbany/kubki (Ryc. 12:2, 6, 8; 13:2), garnki – w tym łagodnie profilowane (Ryc. 12:7; 13:1), z podkreśloną tektoniką (Ryc. 13:3), beczułkowate. Obecne są także takie formy jak misy – profilowane i nieprofilowane (jednoczęściowe). Wśród mis profilowanych są wyłącznie okazy z zaokrąglonym załomem brzuśca. Misy jednoczęściowe są półkuliste

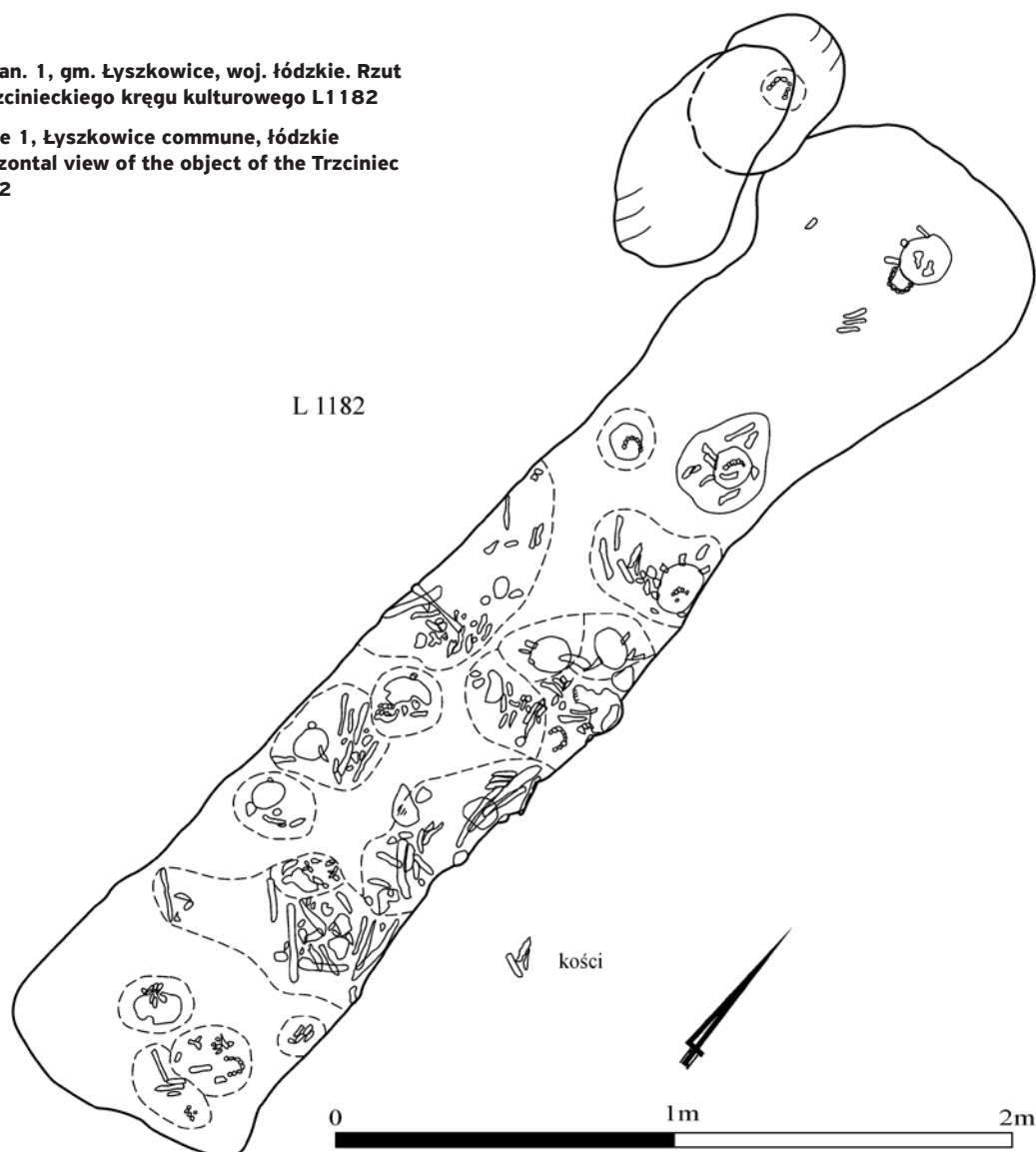
Ryc. 9. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Dyspersja ceramiki oraz obiektów trzciniECKiego kręgu kulturowego w obrębie siatki arowej

Fig. 9. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. The dispersion of ceramic ware and objects of the TrzciniEC cultural circle within the measurement grid

Ryc. 10. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Rzut poziomy obiektu trzcienieckiego kręgu kulturowego L1182

Fig. 10. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. A horizontal view of the object of the Trzciniec cultural circle L1182

lub stożkowate. Pozyskano także puchary, w tym – jednoczęściowe, również okazy miniaturowe. Jeden z nich był tygłem odlewniczym. Kilkanaście okazów można określić jako puchary profilowane (Ryc. 12:1, 5; 14B). Część z nich to formy słabo profilowane, zbliżone do stożkowatych (Ryc. 12:4; 14A). Zidentyfikowano też wazy, w tym o szyi prostej stożkowatej lub cylindrycznej. Najczęściej jednak szyja jest w różny sposób wychylona na zewnątrz, co nadaje naczyniom esowaty kształt. Ostatnią grupę naczyń TKK przedstawiają naczynia sitowate. Większość z nich było bardzo słabo zachowana i zidentyfikowano je tylko na podstawie perforowanych ścianek.

Niewielka część naczyń „trzcienieckich” jest zdobiona (prawie 1800 fragmentów). Z uwagi na duże urozmaicenie wątków, które niekiedy są dość złożone, klasyfikacja ornamentyki nie jest łatwa. Wśród naczyń TKK zwraca uwagę występowanie zdobień plastycznych, w tym w formie poziomej, dookolnej listwy plastycznej, żeberk pionowych i guzów. Ryte elementy zdobnicze to m.in.: poziomy żłobek dookolny, pionowy żłobek

ukośny, pozioma linia ryta, pionowa linia ryta. Za pomocą odciskania wykonywano następujące elementy zdobnicze: nacięcia, nakłucia, odciski stempelka, dolki. Jako elementy zdobnicze traktowano też chropowacenie i otworki występujące pod krawędziami niektórych mis i garnków. Zapewne walory estetyczne tych „elementów zdobniczych” są nikłe – zapewne większe było ich znaczenie funkcjonalne.

Wśród ceramiki nienaczyniowej odnotowano 9 przęślików (szpulek) i ich fragmentów (Ryc. 13:5-9), 2 fragmenty łyżek glinianych, 5 fragmentów przedmiotów bliżej niezidentyfikowanych pod względem funkcjonalnym. W zbirze tych ostatnich uwagę przykuwa fragment przedmiotu (odcinek glinianego modelu bransolety?) o kształcie zbliżonym do kolistego w przekroju poprzecznym (średnica 1,9 cm) i zachowanej długości 4,7 cm (Ryc. 13:4), z nieregularnym otworem widocznym w środku (po rdzeniu z metalu lub materiału organicznego?). Jest on pokryty motywami linii rytanych poziomych i pionowych, tworzących ornament „metopowy”.

Ponadto zarejestrowano fragmenty ceramiki specjalnej wykorzystywanej w metalurgii i w solowarstwie. W tej kategorii odnotowano 4 tygielki przeznaczone do wytopu brązu oraz 1 fragment brykietaża zachowanego niemal w całości z uchem w górnej części naczynia; reprezentuje on typ pucharu o smukłych proporcjach i pojemności około 0,5 litra (Ryc. 12:3).

Z TKK na stanowisku Polesie 1 związanych jest 11 zabytków metalowych wykonanych z brązu. Cztery przedmioty zarejestrowano w obiekcie L1182 podkurhanowym grobie zbiorowym. Są to 3 pierścienie wykonane z drutu brązowego (Ryc. 13:10-12) oraz 9 fragmentów skrętów (od jednego do czterech) z drutu, tworzących pierwotnie naszyjnik (Ryc. 13:13). Znalezione je przy czaszce jednego z osobników w południowo-zachodniej części grobu. Pozostałe wytwory zarejestrowano w warstwie lub na powierzchni stanowiska. Należą do nich: szpila zgięta i nadłamana mniej więcej w połowie długości. Jej główka została sklepana i zwinięta (Ryc. 13:14). Warto zaakcentować obecność ostrza sztyletu o kształcie laurowatym (Ryc. 13:15) oraz fragmentu ozdoby w formie małego drucianego kółka – fragmentu pierścionka (?) (Ryc. 13:16). Prezentowany zbiór wytworów brązowych pod względem chronologicznym odpowiada głównie klasycznej fazie rozwoju TKK (jej młodszemu odcinkowi?). W periodyzacji P. Reineckiego można go synchronizować z okresem BB (1600-1400 BC).

Zabytki krzemienne TKK dominują ilościowo i jakościowo na tle pozostałych rozpoznanych jednostek taksonomicznych na stanowisku Polesie 1. Wśród omawianej grupy wytworów można wskazać następujące formy: 4 wkładki paratylcowe wykonane z odłupków łuszczeniowych, smukły grocik rombowski, wykonany zapewne z odłupka łuszczeniowego. Z dużym prawdopodobieństwem z TKK wiąże się także spora ilość debitażu łuszczeniowego. Zwłaszcza niektóre typy łuszczeni mogą być sklasyfikowane jako „trzcienieckie”. Szczególnie dotyczy to łuszczeni klinowatych oraz, być może, łuszczeni płaskich. W przypadku tych drugich wątpliwości interpretacyjne co do właściwego określenia chronologii są tym większe, że niektóre z nich wykonano poprzez złuszczenie makrolitów eneolitycznych (głównie dużych wiórów). Ponadto za „trzcienieckie” można potencjalnie uznać rdzenie odłupkowe; w tym szczególnie okazy zbliżone do rdzeni grupy I wydzielonej przez W. Migalę dla inwentarza „brązowego” z Rybnik (Migal 2005). Również takie formy narzędzi jak „odłupki formowane” mogą mieć potencjalnie wczesnobrązową metrykę.

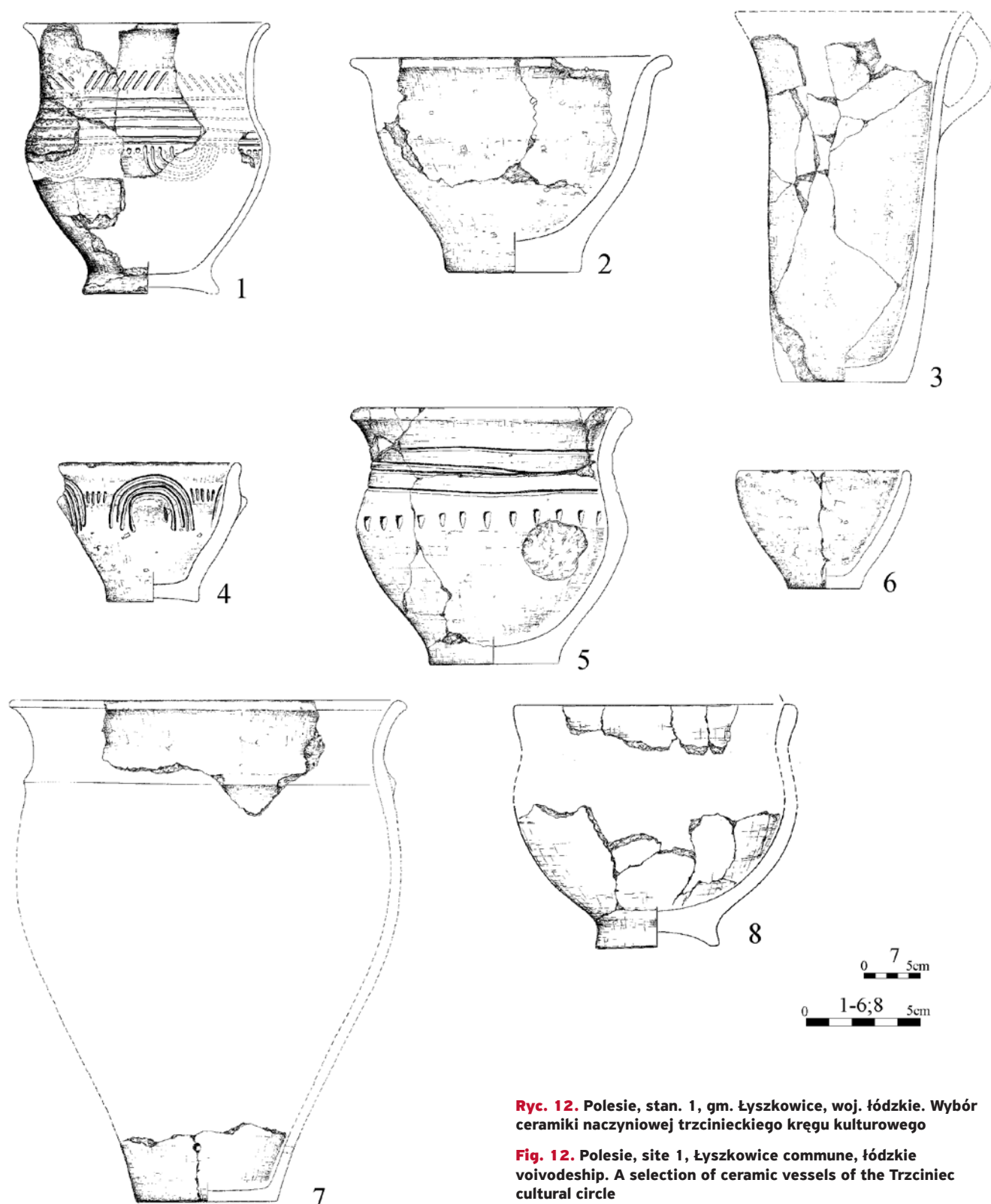
Dla analizowanej fazy okupacji terenu stanowiska uzyskano 43 daty radiowęglowe. 28 oznaczeń pochodzi

Ryc. 11. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Grób podkurhanowy trzcienieckiego kręgu kulturowego – obiekt L1182

Fig. 11. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. A barrow grave of the Trzcinec cultural circle – the object L1182

z kości zwierzęcych i ludzkich, 15 z nagarów osadzonych na ściankach naczyń. Błędy standardowe analizowanych oznaczeń ^{14}C zawierają się w przedziale 30-70 lat. 26 datowań ma błąd standardowy wynoszący 35 lat, osiem – 30 lat, pięć – 40 lat, trzy – 50 lat i jedno – 70 lat (średnio daje to odchylenie 36,5 lat). Uzyskane daty pochodzą z kontekstów sepulkralnych (27 oznaczeń) – i osadowych – (16 oznaczeń). W ramach pierwszej

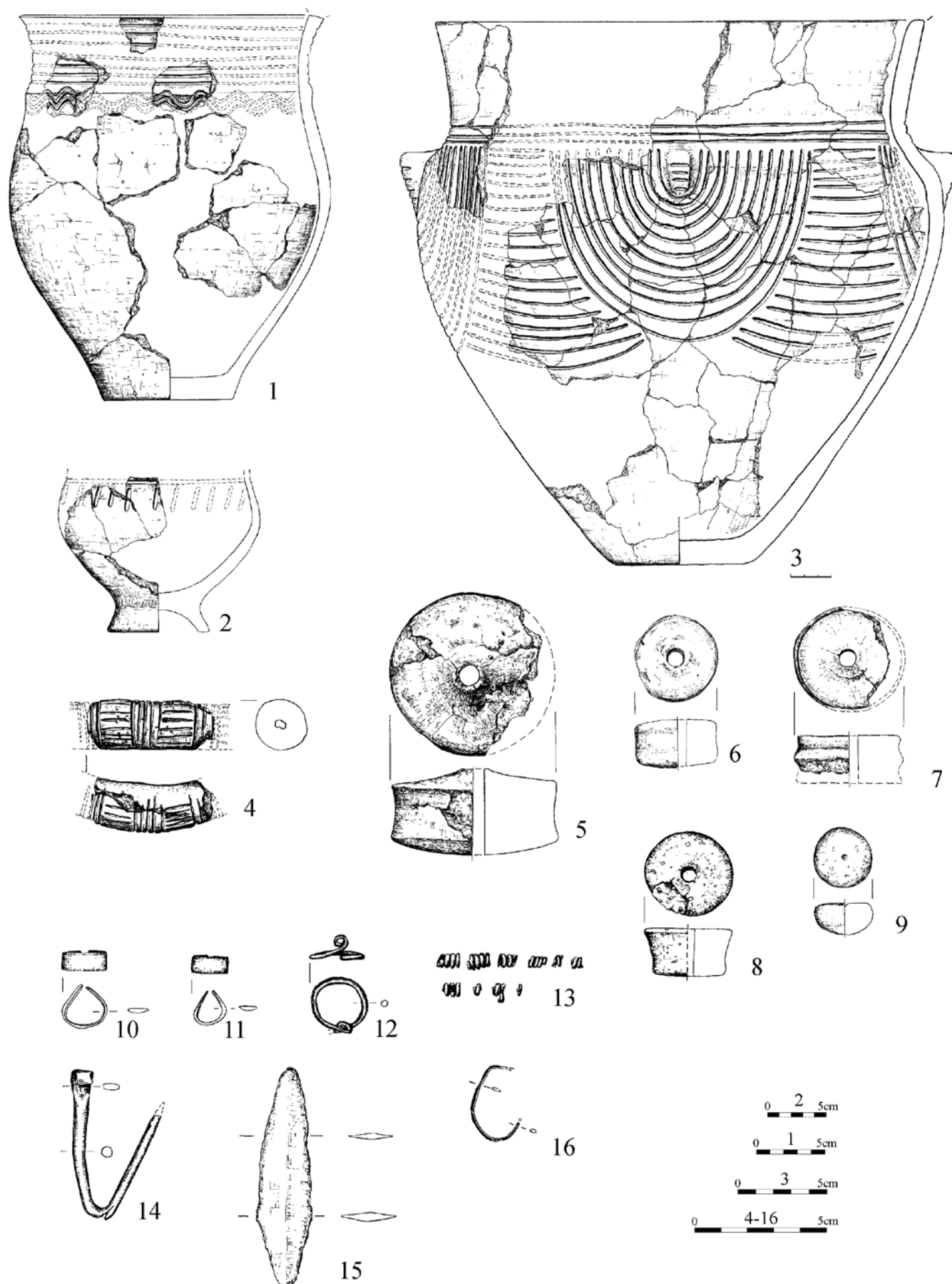

Ryc. 12. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Wybór ceramiki naczyniowej trzcinickiego kręgu kulturowego

Fig. 12. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. A selection of ceramic vessels of the Trzcinec cultural circle

kategorii wyróżniono też tzw. domniemane (zniszczone) groby, tj. obiekty, których reliktem były skupiska przepalonych kości ludzkich, nie zawierające źródeł archeologicznych. Koncentrowały się one w obrębie odcinków L, O, P i K, pojedynczo występowały też na odcinkach G, H, M i N, oraz prawdopodobnie E, I, Ł, skąd nie dysponujemy informacjami o śladach ognia na kościach. Daty z kontekstów osadowych wykonano

– w bezwzględnej ilości przypadków – z nagarów (substancji organicznej na wewnętrznych ściankach naczyń). Większość próbek z fragmentów naczyń pobranych do pomiarów chronometrycznych pochodziła z „warstwy”, jedynie nieliczne z obiektów nieruchomych. Daty radiowęglowe wykonane z materiału kostnego oraz z nagarów na ceramice potwierdzają ich związek z „trzciniacką” fazą zasiedlenia stanowiska.

Ryc. 13. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Wybór ceramiki naczyniowej oraz zabytków wydzielonych trzcinieckiego kręgu kulturowego

Fig. 13. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. A selection of ceramic vessels and separated monuments of the Trzciniec cultural circle

Ryc. 14. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie.
Naczynia trzcinickiego kręgu kulturowego

Fig. 14. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie
voivodeship. Vessels of the Trzciniac culture

Uzyskane daty radiowęglowe zaliczono do I i III kategorii oznaczeń radiowęglowych (Czebreszuk, Szmyt 1998, 213), tj. dat wykonanych z materiału o krótkim cyklu „życia” (kości i substancji smolistej na ściankach naczyń) oraz przekształconego materiału o krótkim cyklu „życia” (przepalone kości). Uwzględniając kontekst odkrycia, wspomniane daty zakwalifikowano do kategorii A (próbek pochodzących z grobów lub obiektów rytualnych o jednoznacznej przynależności kulturowej), B (próbek pobranych z obiektów osadowych o jednoznacznej przynależności kulturowej) (Czebreszuk, Szmyt 1998, 213), oraz zaproponowanej dla potrzeb tego opracowania kategorii D, obejmującej materiał organiczny znajdujący się w momencie odkrycia w warstwie, poza obiektami ziemnymi. W 10 przypadkach daty radiowęglowe wykonano dla materiałów diagnostycznych pod względem stylistycznym. Długa sekwencja dat uzyskana dla pojedynczego stanowiska „trzcinickiego” pozwala na przeprowadzenie bardziej wnikliwej interpretacji otrzymanych wyników i ich porównania z chronologią względną ustaloną za pomocą analizy typologiczno-stylistycznej materiału ruchomego (głównie ceramiki i wyrobów metalowych).

Seria dat radiowęglowych wskazuje, że początek osadnictwa trzcinickiego kręgu kulturowego na stanowisku w Polesiu przypada około 1700 BC. Czas jego trwania należy szacować maksymalnie na 700 lat, zapewne nieco mniej. W związku z tym należy sądzić, że zakończenie użytkowania osadnictwa przypada przed 1000 BC.

▪ KULTURA ŁUŻYCKA

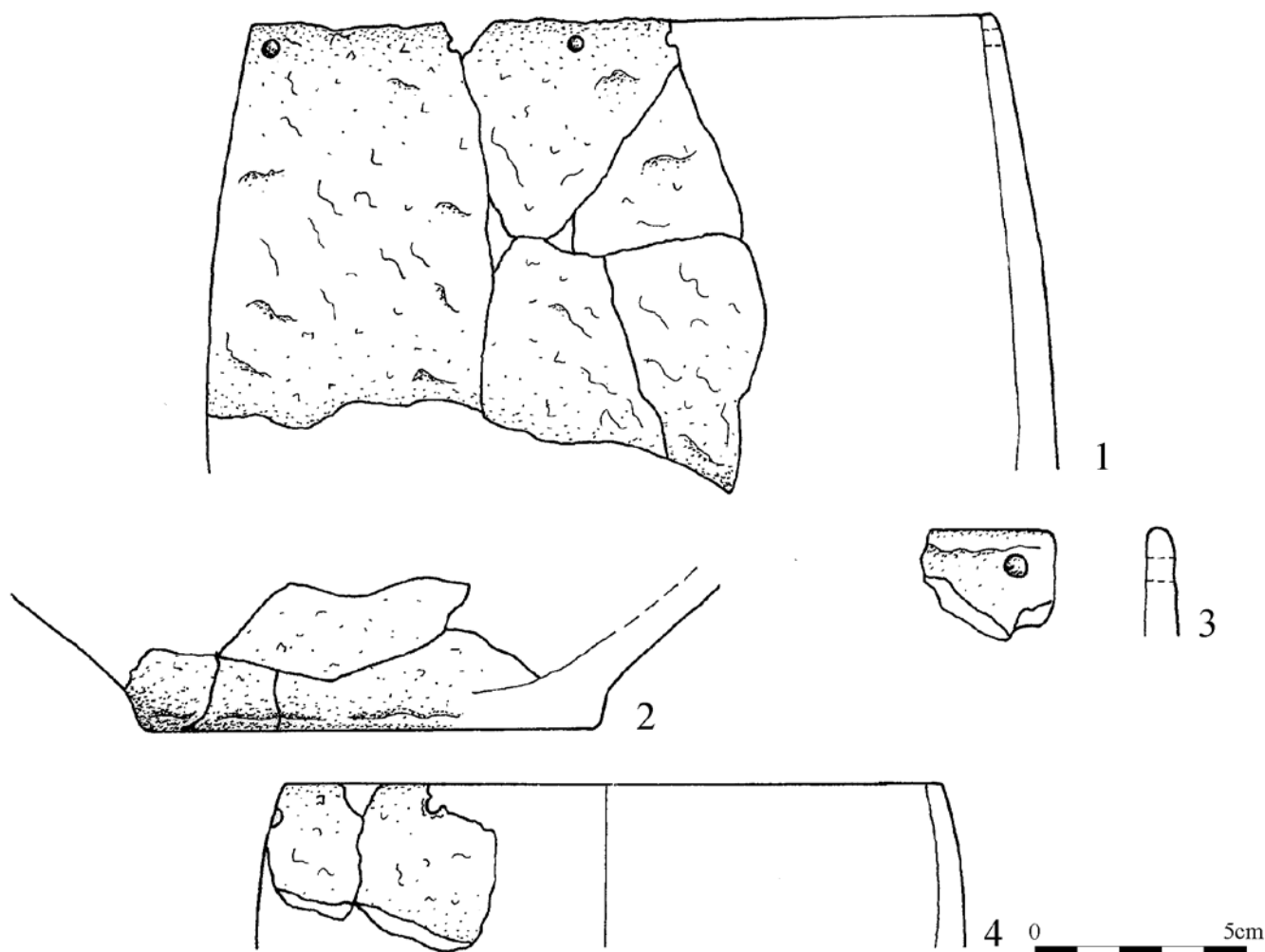
Osadnictwo ludności kultury łużyckiej (dalej: KŁ) jest reprezentowane na stanowisku 1 w Polesiu przez 10 obiektów nieruchomych, w większości są to jamy o charakterze śmietnikowym. Na szczególną uwagę zasługuje obiekt I76, posiadał on znaczne rozmiary, a miąższość jego

wielowarstwowego wypełniska wynosiła około 120 cm. Wydaje się, iż jama ta mogła pełnić funkcje zasobowe.

Zbiór ceramiki „łużyckiej” składa się z 371 fragmentów. Zwraca w nim uwagę obecność dwóch typów naczyń – mis i garnków (Ignaczak 2002). Do typu mis ostrożnie zaliczono jedno niewielkie naczynie o gładkiej powierzchni zewnętrznej. Prawdopodobnie fragmentem misy jest również dno i ułamek zdobiony ornamentem dołków paznokciowych. Do typu garnków zaklasyfikowano częściowo odtworzone naczynia posiadające ornament w postaci podkrawędnych otworków (Ryc. 15:1, 4). Garnki z analizowanego stanowiska charakteryzują się jajowatą formą, chropowatą lub obmazywaną powierzchnią oraz otworkami umieszczonymi tuż pod krawędzią wylewu. W przypadku jednego naczynia otworki nie wystąpiły bezpośrednio pod krawędzią wylewu, lecz nieco niżej. Naczynie to, w przeciwieństwie do pozostałych fragmentów zdobionych otworkami, posiada lekko wyodrębnioną szyjkę, na której wystąpił omawiany sposób zdobienia. Powierzchnia tego pojemnika charakteryzuje się chropowaceniem z widocznym zagładzaniem palcami.

Większość ceramiki „wydzielonej” KŁ to krawędzie wylewów z ornamentem w postaci podkrawędnych otworków. W jednym przypadku odnotowano także zdobienie w postaci pseudootworka. Znacząca część otworków została wypchnięta od zewnątrz, rzadziej od wewnątrz. Ukształtowanie zwieńczenia krawędzi oraz sposób jej ustawienia wskazują, iż pochodzą one z naczyń zaliczanych do typu garnków o jajowatych formach (Ryc. 15:3). Zaznaczyć warto, iż na terenie środkowej Polski garnki jajowate różnych odmian oraz misy o półkolistym brzuscu datowane są na wczesną epokę żelaza – okres HaC i HaD (Kaszewski 1975, 141).

Ryc. 15. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Wybór ceramiki naczyniowej kultury łużyckiej (rys. K. Kot, M. Piotrowska)

Fig. 15. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. A selection of ceramic vessels of the Lusatian culture (drawing by K. Kot, M. Piotrowska)

Ponadto w zbiorze zaobserwowano 2 fragmenty pochodzące z brzuśców naczyń nieokreślonego typu zdobionych ornamentem w postaci krótkich nacięć w układzie prostoliniowym pojedynczym, a na 2 fragmentach naczyń odnotowano także ornament w postaci odcisków palcowo-paznokciowych.

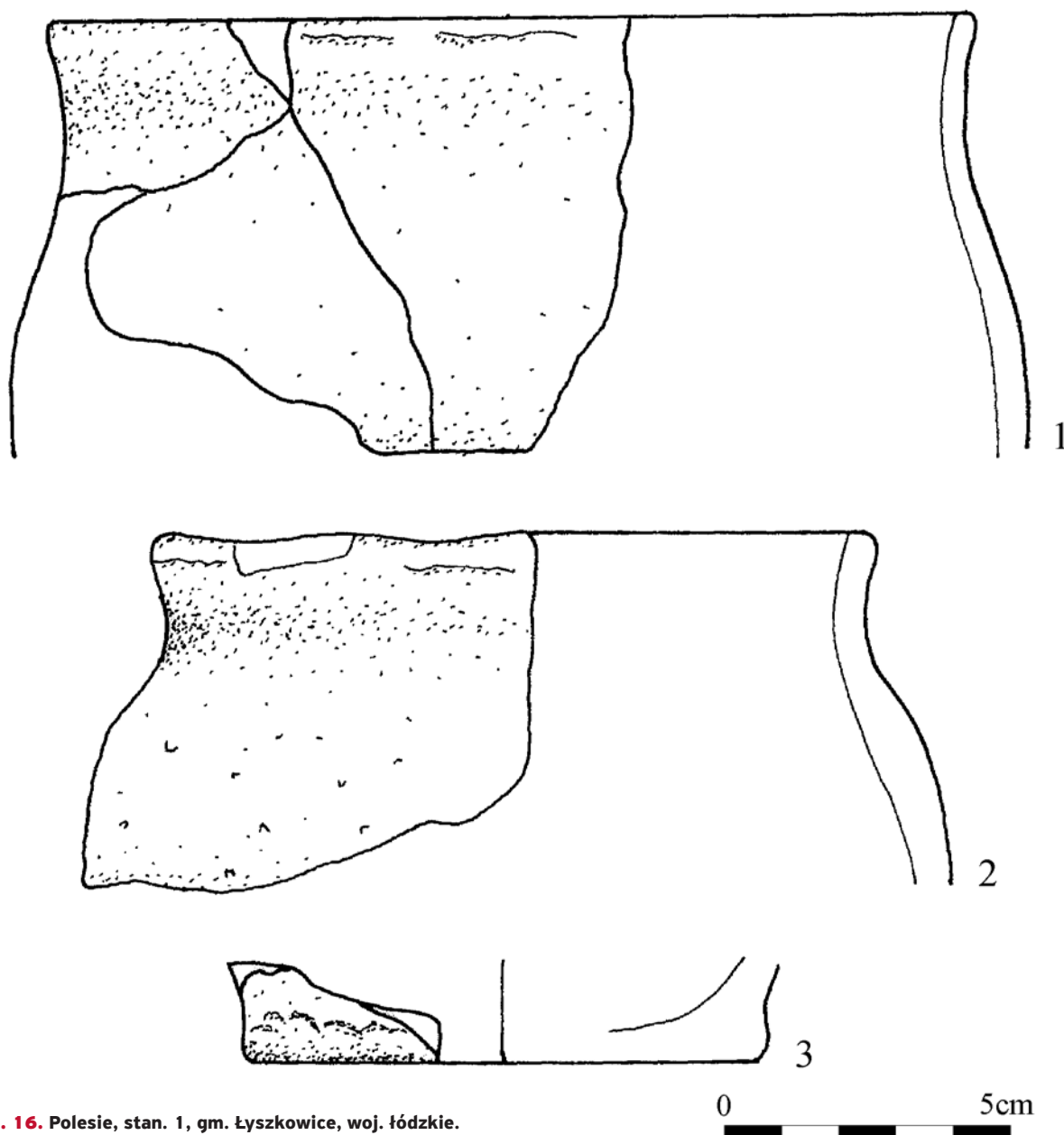
Biorąc pod uwagę cechy w postaci dziurek przekłuwanych pod krawędzią, zdobnictwo w typie pseudosznurowym, odciski palcowo-paznokciowe oraz chropowacenie powierzchni zewnętrznej naczyń, analizowany zespół należy odnieść do przełomu okresu halsztackiego i lateńskiego (Grygiel 1995, 346; Ignaczak 2007, 108).

▪ KULTURA POMORSKA

Na omawianym stanowisku wystąpiły 3 obiekty pewnie przypisane kulturze pomorskiej. Są to niewielkich rozmiarów jamy, pełniące nieokreślone funkcje gospodarcze, o owalnym kształcie w rzucie poziomym. Materiał

ceramiczny kultury pomorskiej ze stanowiska Polesie 1 to niewielki zbiór liczący zaledwie 186 fragmentów. Większość ceramiki pochodzi z obiektów.

W opracowywanym materiale ceramicznym rozpoznano dwa typy pojemników ceramicznych: amfory i garnki (Ignaczak 2002, 36, 40). W pierwszym przypadku warto wymienić fragmenty bezuchej amfory o baniastym brzuścu, zdobionej ornamentem plastycznym (Ryc. 17:1-3). Naczynie to charakteryzuje się starannie gładzoną szyjką wyraźnie oddzieloną od brzuśca, na którym widoczne są ślady zagładzania powierzchni palcami. Dodatkowo szyjka od brzuśca oddzielona jest zdobioną listwą plastyczną obiegającą naczynie (Ryc. 17:2). Listwa ta posiada ornament w postaci drobnych, ukośnych dołków-nacięć, które mogą być interpretowane jako imitacja skręconego sznura, którego końce zwisają jako pary zakończone płaskimi lub lekko wklęsłymi guzami (Ryc. 17:4). Przypuszcza się, iż tego typu zdobnictwo jest naśladownictwem np. naczyń obwiązywanych sznurem zawiązanym w węzeł, którego końce swobodnie opadały na brzusiec lub też jest to imitacja obwiązywania naczyń gałązkami (Jadczykowa 1975, 181). Na omawianym naczyniu odnotowano

Ryc. 16. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Wybór ceramiki naczyniowej cyklu łużycko-pomorskiego (rys. K. Kot, M. Piotrowska)

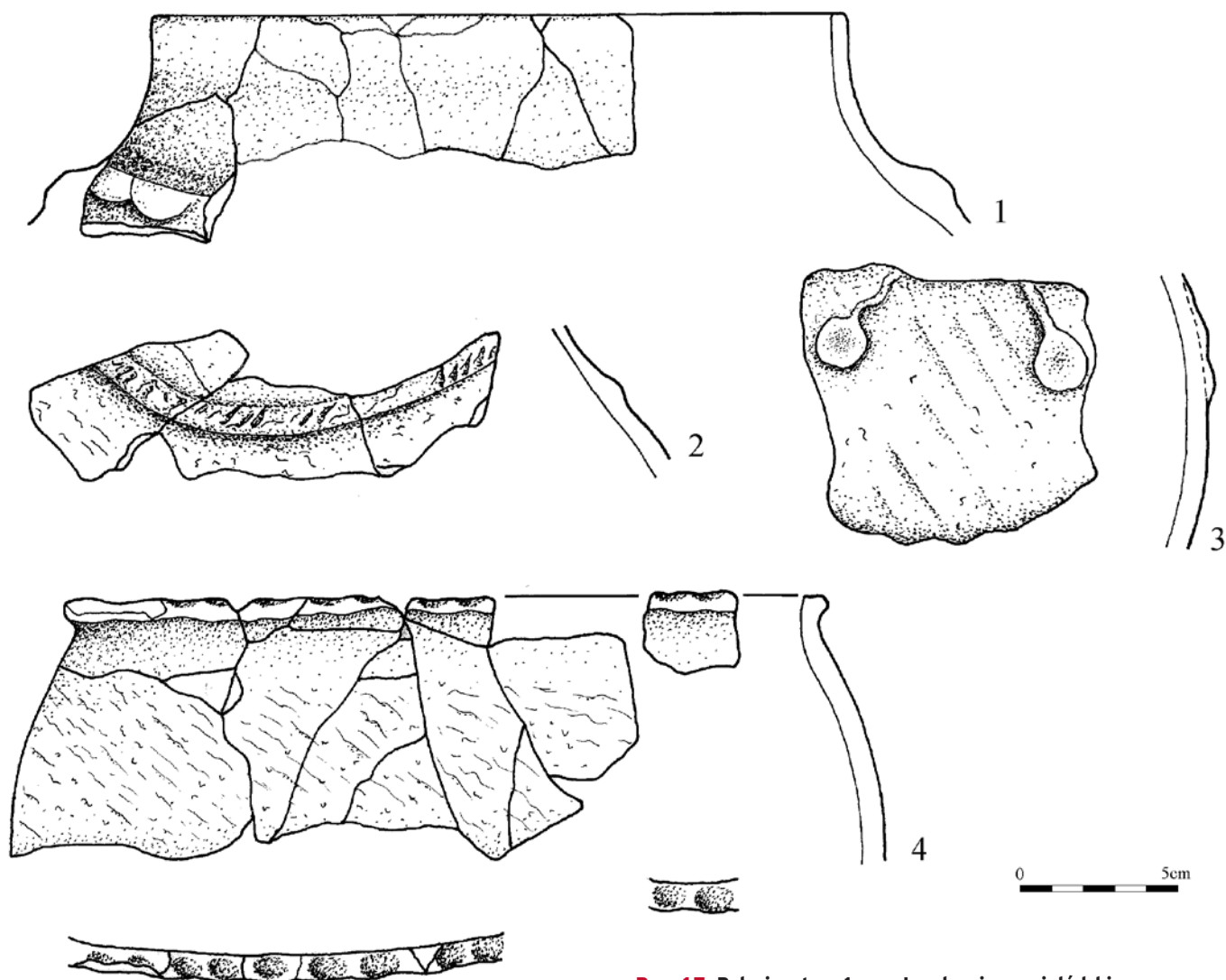
Fig. 16. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. A selection of ceramic vessels of the Lusatian-Pomeranian cycle (drawing by K. Kot, M. Piotrowska)

także parę płaskich guzów umieszczonych tuż pod listwą (Ryc. 17:1). W kulturze pomorskiej tego typu naczynia najczęściej pełniły funkcję popielnic. Zbliżone formy naczyń o analogicznym, plastycznym ornamentcie wystąpiły na stanowiskach w Witaszewicach, pow. Łęczyca (Jadczykowa 1975, 185, tabl. I:5; 189, tabl. V:1, 2). Kolejne naczynie, którego formę udało się odtworzyć to garnek o karbowanej krawędzi (Ryc. 17:4). Charakteryzuje się on wygładzaną szyjką oraz szorstkim brzuścem ze śladami obmazywania naczynia wiechem. Odciski palca na krawędzi naczynia występują w podwójnych lub pojedynczych rzędach, tworząc tzw. efekt zaplatania (Ryc. 17:4). Karbowanie krawędzi uważane

jest za cechę charakterystyczną dla ceramiki omawianej kultury (Szamałek 2002, 189). W przypadku cmentarzysk naczynia z karbowaną krawędzią najczęściej pełniły funkcję kloszy i charakteryzowały się chropowatą powierzchnią i znacznymi rozmiarami (Jadczykowa 1990, 48).

Na marginesie powyższych uwag należy zaznaczyć, iż zgodnie z typologią autorstwa I. Jadczykowej naczynie zdobione plastyczną listwą można ostrożnie zaliczyć do grupy naczyń baniastych, zaś naczynie o karbowanej krawędzi do grupy naczyń jajowato-doniczkowatych (Jadczykowa 1995, 147, 148).

Wyżej wspomiano już o ornamentyce zastosowanej na naczyniach kultury pomorskiej. Wystąpiła ona na 2 naczyniach. Są to wątki zdobnicze w postaci plastycznej listwy umieszczonej na granicy wygładzanej szyjki i chropowatego lub szorstkiego brzuśca (Ryc. 17:2),

Ryc. 17. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Wybór ceramiki naczyniowej kultury pomorskiej (rys. K. Kot, M. Piotrowska)

Fig. 17. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. A selection of ceramic vessels of the Pomeranian culture (drawing by K. Kot, M. Piotrowska)

plaskie guzy plastyczne (Ryc. 17:1), ornament imitujący zwisający sznur na brzuchu (Ryc. 17:3) oraz karbowanie krawędzi (Ryc. 17:4). Naczynia zdobione takim ornamentem dość powszechnie występują na stanowiskach kultury pomorskiej we wczesnym i środkowym okresie lateńskim (Cnotliwy *et al.* 1975, 81). Zarówno wątek zdobniczy w postaci listwy plastycznej, jak i karbowanie krawędzi to elementy związane z późniejszą fazą rozwoju kultury pomorskiej (Łuka 1979, 161).

Obecność amfor, garnków oraz zdobnictwa w postaci specyficznej ornamentyki plastycznej i odciskanej pozwala na odniesienie badanego zespołu do wczesnego i środkowego okresu lateńskiego (Cnotliwy *et al.* 1975, 81; Łuka 1979, 161; Jadczykowa 1995, 141).

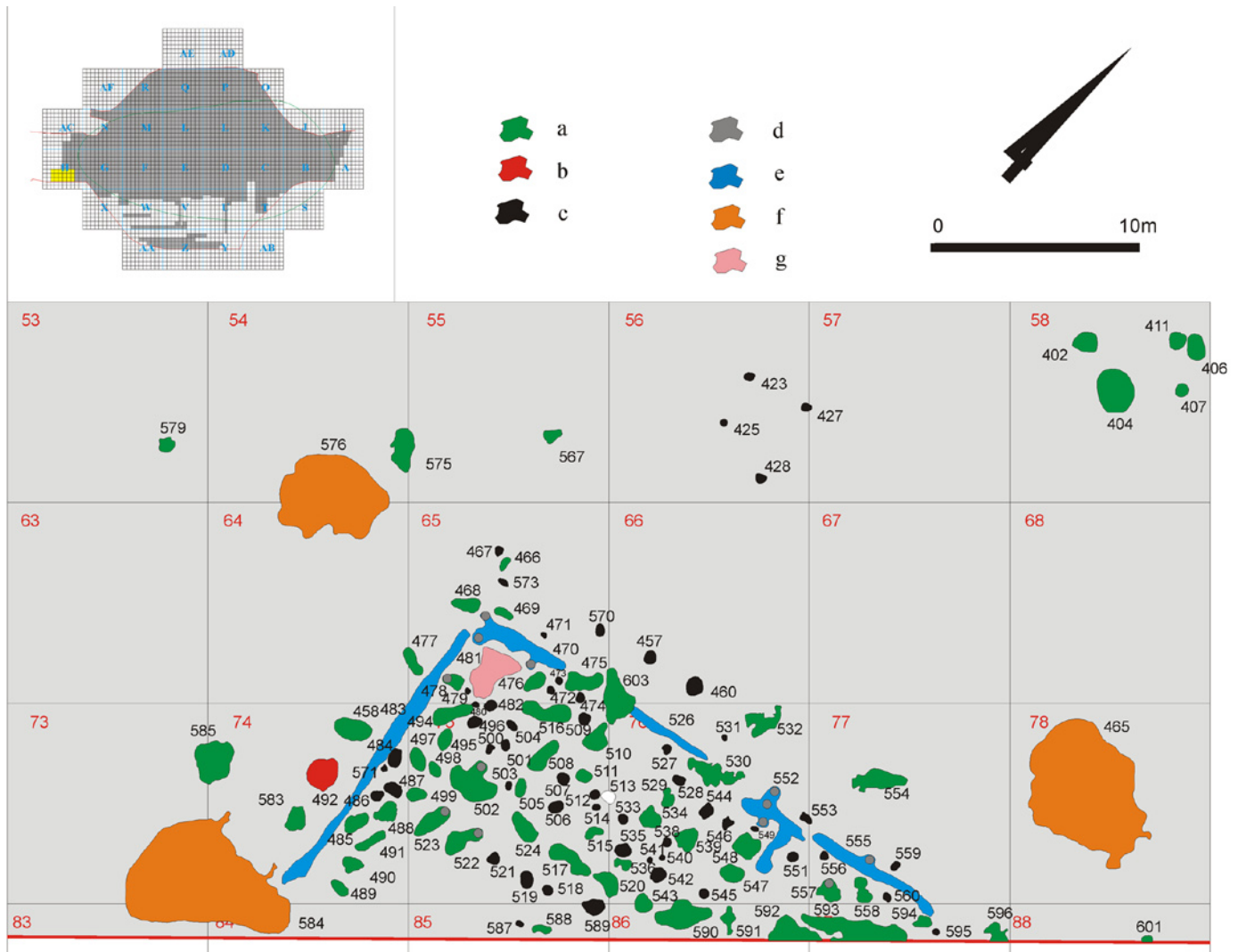
▪ KULTURA PRZEWORSKA

W trakcie badań archeologicznych na stanowisku Polesie 1 odkryto 568 obiektów kultury przeworskiej. Obiekty tej kultury tworzą dość zróżnicowaną formalnie i funkcjonalnie populację reliktyw o charakterze wziemnym. Uzasadnione wydaje się być wydzielenie

kilku kategorii funkcjonalnych. Są to jamy, dolki posłupowe, paleniska, rowki fundamentowe oraz obiekty mieszkalne. Do najciekawszych obiektów kultury przeworskiej należą dwa obiekty o charakterze mieszkalnym.

W południowej części odcinka H natrafiono na pozostałości naziemnej konstrukcji słupowej (Ryc. 18, 19B). Tworzyły ją rowki fundamentowe będące reliktywami ścian oraz dolki posłupowe. Obiekty te wskazują, iż mamy prawdopodobnie do czynienia z pozostałością monumentalnej, unikalnej i jedynej o takich rozmiarach konstrukcji naziemnej z terenu ziem polskich (Ryc. 19A). Niestety, nie udało się uchwycić całości omawianej konstrukcji, gdyż jej południowo-wschodnia część znajdowała się już poza obszarem prac archeologicznych.

Budynek zarejestrowany w Polesiu 1 cechuje się wyjątkowo dużymi rozmiarami. Długość ścian należy szacować na około 26 × 14-15 m. Wewnątrz przebadanej

Ryc. 18. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Plan zabudowy kultury przeworskiej. Legenda: (a) jamy o nieokreślonej funkcji; (b) paleniska; (c) dołki postępowe; (d) potencjalne dołki postępowe – przegłębienia w obiektach; (e) rowki fundamentowe; (f) obiekty towarzyszące przy konstrukcji halowej; (g) pozostałości potencjalnego paleniska wylepionego gliną lub pieca kopułkowego

Fig. 18. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. The building arrangement plan of the Przeworsk culture. Legend: (a) hollows with an unspecified function; (b) hearths, (c) post holes; (d) potential post holes – excavations below the foundation level in objects; (e) foundation furrows; (f) auxiliary objects accompanying the hall structure; (g) remainders of a potential clay moulded hearth or a dome kiln

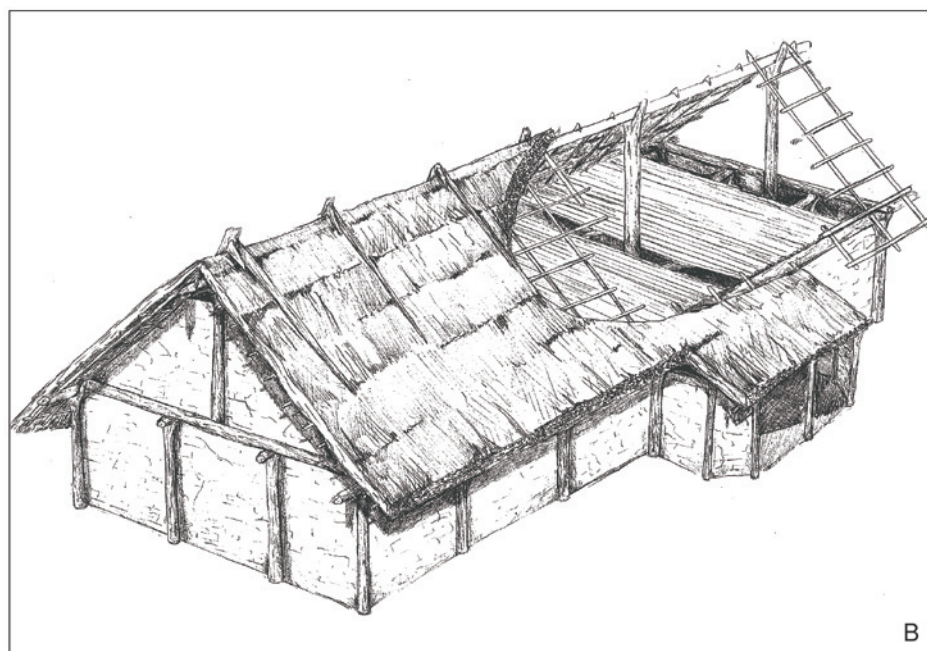
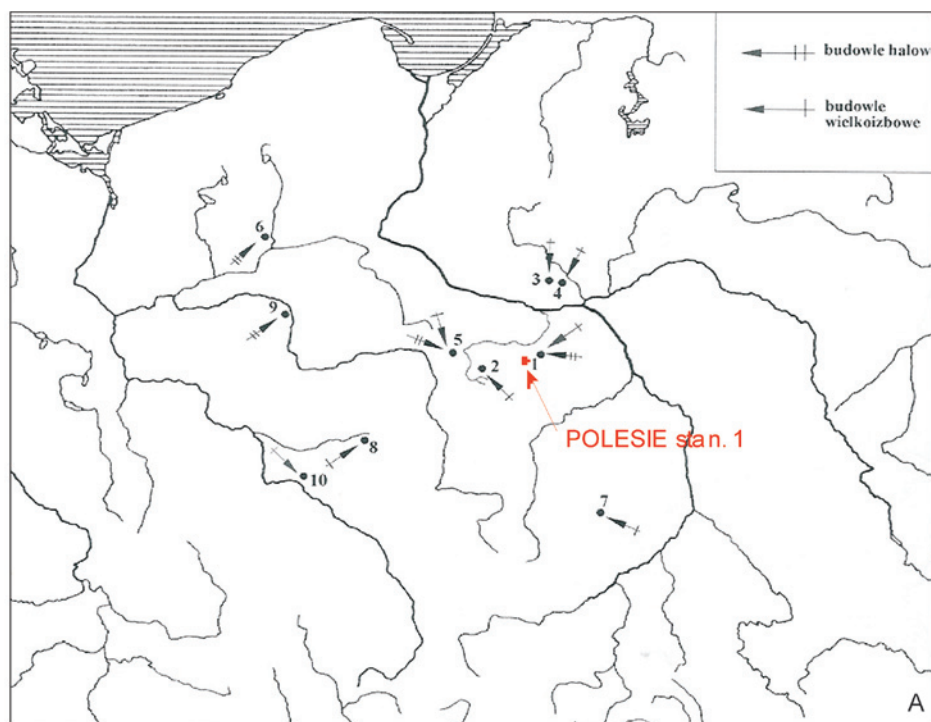
powierzchni budynku z Polesia 1 nie odkryto palenisk, choć jeden obiekt tego typu zlokalizowano w bezpośrednim sąsiedztwie budynku, przy jego zachodniej ścianie. W trakcie badań archeologicznych prowadzonych w obrębie odcinka H zarejestrowano znaczne ilości (324 123 fragmenty) polepy o łącznej wadze 731,92 kg. Większość polepy wystąpiła w wypełniskach obiektów – 652,93 kg. Z „warstwy” pochodzi 78,98 kg polepy i gruzu glinianego. Część polepy tworzyła rumowisko, a część wypełniała nieckowate zagłębienia. Polepa odkryta wewnątrz naziemnej konstrukcji słupowej pochodzi ze zniszczonych ścian budynku. Warto podkreślić, iż niektóre obiekty wewnątrz budynku wypełnione były polepą oraz śladami spalenizny. Stopień ich zachowania nie pozwala stwierdzić, czy są to relikty zniszczonych pieców kopułkowych i palenisk, czy też są to nieckowate zagłębienia wypełnione polepą z zawalonych ścian budynku. W obrębie

omawianej konstrukcji wystąpiły jamy, których przeznaczenie jest niejasne. Większość z nich nie zawierała materiału ceramicznego, nie ma jednak wątpliwości, iż jamy te można powiązać z omawianą kulturą, gdyż najczęściej zlokalizowane były między ciągami tworzonymi przez dołki postępowe. Część z nich mogła pierwotnie być jamami po słupach, które uległy zniszczeniu.

Konstrukcja budynku opierała się na słupach wkopanych w ziemię. Najczęściej rozmieszczone one były pojedynczo, tylko w nielicznych przypadkach były podwójne lub wzmocnione mniejszymi „przyporami”. Niestety, omawiana budowla w przeciwieństwie do innych konstrukcji słupowych nie charakteryzowała się symetrią i regularnością w rozplanowaniu obiektów. Nie wszystkie, odkryte wewnątrz monumentalnej konstrukcji, obiekty tworzyły regularne układy, na podstawie których można interpretować ich funkcje

Ryc. 19. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. (A) budynki halowe i wielkoizbowe na obszarze kultury przeworskiej; (B) rekonstrukcja wyglądu budowli halowej ze stanowiska Polesie 1 (A – wg. J. Skowron 2006, 168, Mapa 7 z uzupełnieniami K. Kot i M. Piotrowskiej; B – rys. M. Ficyk)

Fig. 19. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. (A) hall buildings and large-room buildings in the territory of the Przeworsk culture; (B) reconstruction of the appearance of the hall-like structure from the Polesie 1 site (A – acc. to J. Skowron 2006, 168, map 7 with supplements by K. Kot and M. Piotrowska; B – drawing by M. Ficyk)

konstrukcyjne. Zaistniała sytuacja wiązała się prawdopodobnie z przebudowywaniem i reorganizacją wnętrza budynku. Niektóre dołki mogą być pozostałością słupów, które wspierały inne elementy konstrukcyjne – wkopywano je w celu wzmocnienia ścian. Wydaje się, iż funkcję słupów, na których wspierał się dach, pełniły obiekty H535, H542. Charakteryzują się one znacznymi rozmiarami, regularnym kształtem oraz płaskim dnem. W sąsiedztwie drugiego z wymienionych obiektów odnotowano dwa małe dołki posłupowe H541 i H540, które prawdopodobnie wspierały jeden ze słupów, na którym spoczywał ciężar dachu. Prawdopodobnie podziały wnętrza tego założenia wykonane były w oparciu

o konstrukcję plecionkową. Drobne odciski w polepie mogą wskazywać na stosowanie lżejszej konstrukcji ścian.

Omawianej konstrukcji towarzyszyły dołki posłupowe zlokalizowane na zewnątrz przestrzeni ograniczonej przez rowki fundamentowe. Jamy po słupach znajdowały się w bezpośrednim sąsiedztwie budynku, tuż przy reliktach ścian (dołki: H553, H559, H595) będąc elementem wzmocniającym lub też znajdowały się w pewnej odległości (H471, H570, H457, H460, H531) tworząc prawdopodobnie rodzaj podcieni przylegających do budowli. W przypadku stanowiska Polesie 1 można domniemywać, iż mamy do czynienia z podcieniem wysuniętym poza granice właściwego budynku.

W tym właśnie miejscu, gdzie rysuje się przerwa w regularnej linii rowka fundamentowego, zapewne znajdowało się jedno z wejść. Mianem rowków fundamentowych określono podłużne obiekty o dość regularnych kształtach, tworzące zarysy naziemnej konstrukcji. Określenie „rowka fundamentowe” jest umowne, gdyż są to relikty ścian, a budynek nie posiadał fundamentów. Wypełniska tych obiektów charakteryzują się obecnością polepy oraz spalenizny. Związane jest to z uszczelnianiem i oblepianiem ścian gliną. Do omawianej kategorii zaliczono m.in. obiekty H483 o długości około 14 m i miąższości około 40 cm. Jest to rowek definiujący zachodnią, szczytową ścianę budynku. W profilu nie odnotowano przegłębień mogących być śladami po słupach. Dołki posłupowe wystąpiły w bezpośrednim sąsiedztwie tego obiektu wewnątrz konstrukcji. Innym przykładem „rowka” jest obiekt H470. Jego długość wynosiła około 5 m, a miąższość około 32 cm. W jego zachodniej części odnotowano dwa występy o regularnych, zaokrąglonych kształtach mogących być śladami po słupach oraz niewielkie skupisko kamieni, które mogły służyć do wzmocnienia słupa w miejscu jego posadowienia. Ciekawym przykładem obiektu omawianej kategorii jest też „rowek” oznaczony jako H552. Miał on kształt litery „L” o długości 3,6 m (oś wschód-zachód) i 3 m (oś północ-południe) oraz średniej miąższości około 30 cm. Dłuższa część obiektu tworzy fragment ściany frontowej, krótsza zaś prawdopodobnie jest związana z wewnętrznym podziałem budynku. W wypełnisku zarejestrowano przegłębienia, a w rzucie poziomym widoczne są zaokrąglenia wychodzące poza regularną linię rowka.

Przegłębienia rejestrowane w profilach rowków fundamentowych oraz ich zaokrąglone krańce mogą dowodzić obecności łątek. Na zastosowanie konstrukcji sumikowo-łątkowej założenia z Polesia I wskazują również zarejestrowane na polepie odciski elementów konstrukcyjnych. Ślady odcisków na polepie informują także o stosowaniu do konstrukcji ścian tzw. okrągłaków. W polepie zachowały się odciski prętów drewnianych o średnicy od około 3 do 10 cm. Najczęściej miały one średnicę 3-6 cm. Negatywy w polepie świadczą, iż bierwiona układano poziomo, jedno na drugim. Jest to kolejny wskaźnik zastosowania sumikowo-łątkowej techniki wznoszenia ścian.

Osobnym zagadnieniem jest uszczelnianie i ocieplanie ścian. Szpary między belkami uszczelniano prętami drewnianymi, które następnie oklejano gliną. Wydaje się, iż taki właśnie sposób zastosowano w przypadku omawianego budynku, bo polepa nosi ślady odcisków niewielkich gałęzi. Szczególnie mocno obmazywano

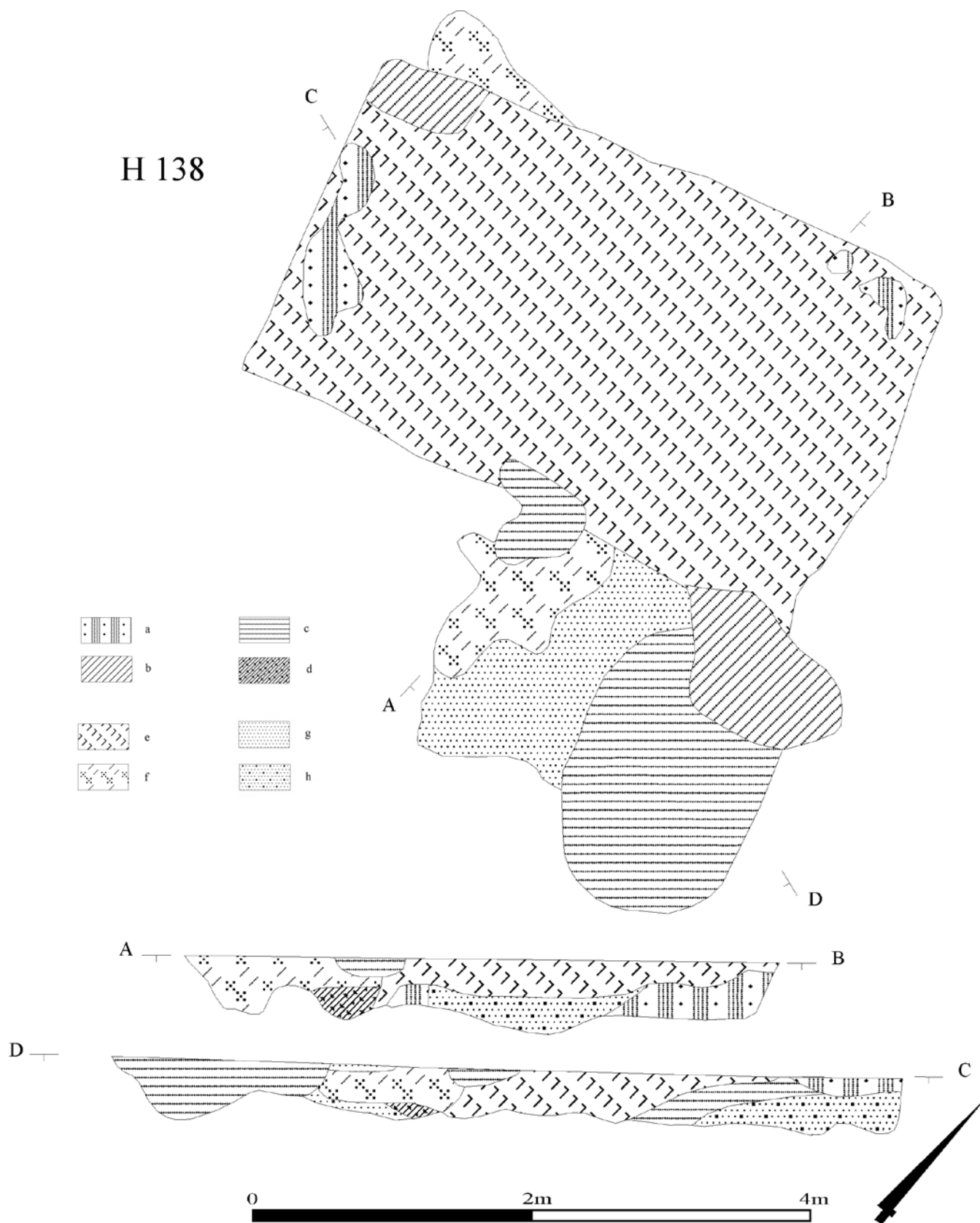
ściany silniej wystawione na działanie wiatrów. Potwierdzają to obserwacje dużej ilości rumoszu koncentrującego się przy zachodniej i północnej ścianie budynku oraz w jego północno-zachodnim narożniku. Wyraźnie widać dysproporcję w ilości polepy między wschodnią, a zachodnią częścią konstrukcji.

Drugim bardzo ciekawym obiektem kultury przeworskiej jest obiekt H138, który uznano za półziemiankę (Ryc. 20). Obiekt ten charakteryzował się prostokątnym kształtem o powierzchni 10 m kw., płaskim dnem oraz miąższością około 45 cm. W wypełnisku odnotowano domieszkę spalenizny. W południowo-wschodniej części półziemianki znajdował się rodzaj przedsionka – występu na planie kwadratu o powierzchni około 4 m kw. Obecność dołków posłupowych na północ i wschód od półziemianki może stanowić poświadczenie istnienia relikwów podcieni wysuniętych poza granicę jamy ziemiankowej. W tym miejscu mogło znajdować się wejście do obiektu. Na zakończenie zauważmy, iż w wypełnisku obiektu H138 zarejestrowano śladową ilość ceramiki, polepy i kości oraz fragmenty kamiennych tłu korozcieraczy. Ceramika zarejestrowana w tym obiekcie to fragmenty naczyń cienko- i średniościennych oraz pojedyncze ułamki naczyń toczonych.

Na omawianym stanowisku zarejestrowano 3745 fragmentów ceramiki naczyniowej kultury przeworskiej. Pozyskany materiał został podzielony na ceramikę siwą i ręcznie lepioną. W ramach zbioru naczyń toczonych (siwych) dokonano dalszych podziałów ze względu na sposób opracowania powierzchni zewnętrznej. Wyróżniono: grupę I z ceramiką o powierzchni gładkiej, grupę II z ceramiką o powierzchni szorstkiej lub rzadziej chropowatej oraz grupę III, do której zaliczono naczynia zasobowe, tzw. *Krausengefässe* (Dobrzańska 1986).

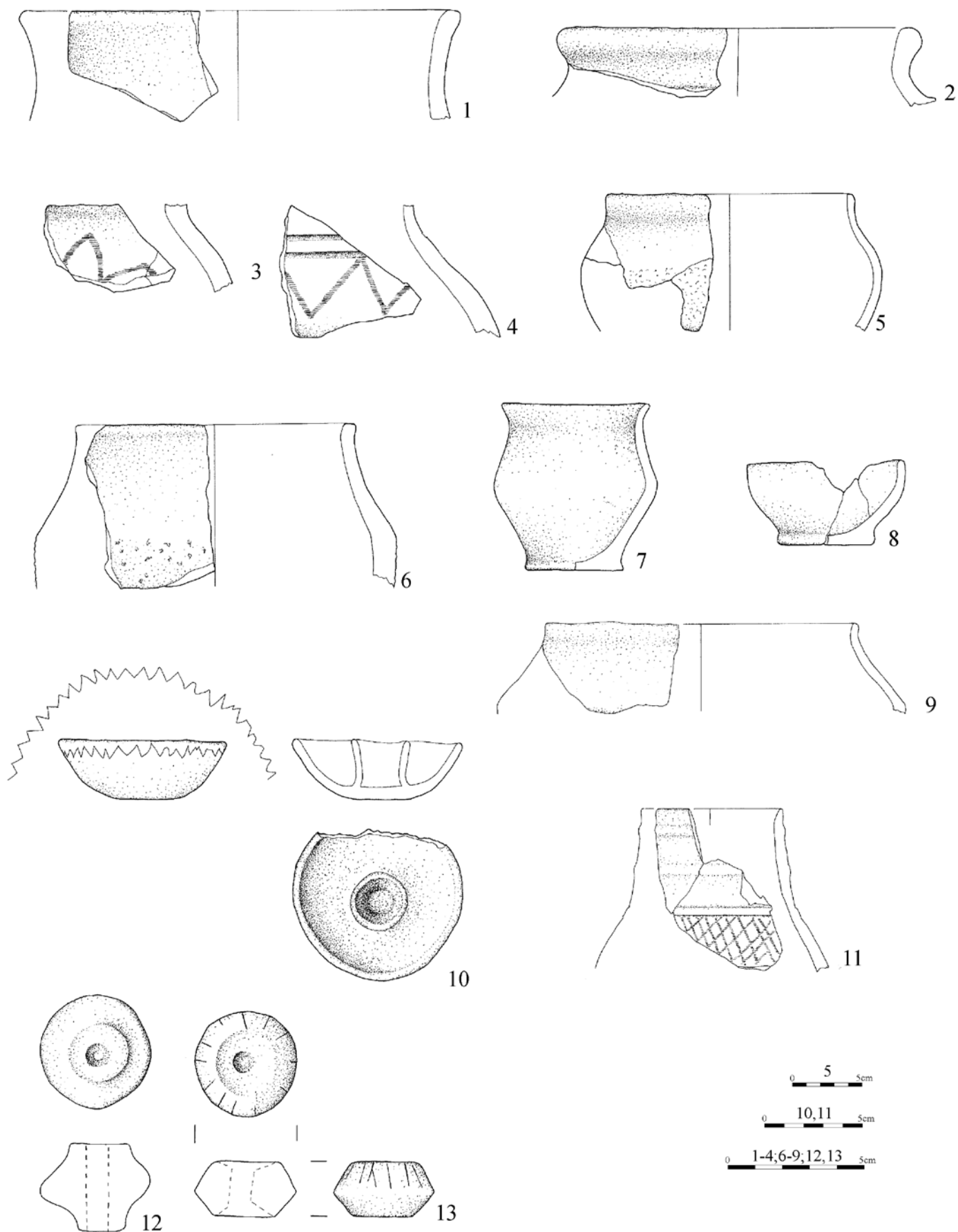
Podstawą podziału ceramiki wykonanej na kole garncarskim był sposób opracowania powierzchni zewnętrznej (Dobrzańska 1986, 133-134). W związku z tym materiał został podzielony na trzy grupy:

1. Wysokogatunkowa ceramika gładka, tzw. stołowa, która charakteryzuje się starannym wykonaniem. Wykonana z tłustej gliny, w nielicznych przypadkach z dodatkiem tłuczni lub piasku. W tej kategorii znalazły się: 1 forma garnkowa o krótkiej szyi i wąskim wylewie, 2 fragmenty naczyń wazowatych, 2 formy misowate, 1 forma faszowata o prostym wylewie oraz częścią brzuśca (Ryc. 21:11). Na powierzchni szyjki widoczne są dwie dookolne listewki, a w miejscu przejścia szyi w brzusec – listewka. Powierzchnię brzuśca pokrywa ornament wyświecanej kratki. Taki rodzaj naczyń jest rozpowszechniony w 2. połowie IV i na początku V w.

Ryc. 20. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Rzut poziomy i pionowy obiektu kultury przeworskiej H138. Legenda: (a) spalenizna z domieszką słabo zbielicowanej próchnicy i piasku; (b) słabo zbielicowana próchnica z niewielką domieszką piasku i spalenizny; (c) słabo zbielicowana próchnica z niewielką domieszką spalenizny i piasku; (d) spalenizna z domieszką słabo zbielicowanej próchnicy; (e) słabo zbielicowana próchnica z piaskiem i spalenizną; (f) piasek z domieszką słabo zbielicowanej próchnicy; (g) średnio zbielicowana próchnica z domieszką piasku

Fig. 20. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. A horizontal and vertical view of the object of the Funnel Beaker culture no. H138. Legend: (a) burnt material with an admixture of weakly podsolic humus and sand; (b) weakly podsolic humus with a small admixture of sand and burnt material; (c) weakly podsolic humus with a small admixture of burnt material and sand; (d) burnt material with an admixture of weakly podsolic humus; (e) weakly podsolic humus with sand and burnt material; (f) sand with an admixture of weakly podsolic humus; (g) moderately podsolic humus with an admixture of sand

Ryc. 21. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. Wybór ceramiki naczyniowej oraz zabytków wydzielonych kultury przeworskiej (rys. K. Kot, M. Piotrowska)

Fig. 21. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. A selection of ceramic vessels and separated monuments of the Przeworsk culture (drawing by K. Kot, M. Piotrowska)

n.e. (Jaszewska, Łaszkiwicz 1994, 206; Godłowski 1970, 125, 126), 2 fragmenty naczyń zdobionych owalnymi z zagłębieniami, tzw. pucharki fałdziste.

2. Ceramika o powierzchni szorstkiej, określana jako „stołowa”. Wykonana z gliny schudzonej większą ilością domieszki piasku i tłucznia niż w przypadku ceramiki grupy I. Ceramika szorstka (stołowa) jest zbiorem silnie rozdrobnionym. Przeważają w niej niecharakterystyczne wylewy oraz dna, spośród których nie udało się wyodrębnić żadnych form naczyń.

3. Fragment naczynia zasobowego o grubych ściankach, z pogrubioną krawędzią tzw. *Krausengefässe*. Naczynia zasobowe typu *Krausengefässe* reprezentowane są przez jeden fragment wylewu o zrekonstruowanej średnicy 38 cm. Krawędź naczynia jest pogrubiona i rozszerzona jednostronnie, z płaską powierzchnią górną. Naczynie posiada powierzchnię szorstką o ceglastej barwie, co współgra z wzorcami rozpoznanymi dla naczyń tego typu (Dobrzańska 1986, 134).

Ornamentyka naczyń związana jest głównie z I grupą ceramiki wykonanej na kole garncarskim; na podstawie sposobu wykonania wyróżniono ornament wyświecany, plastyczny oraz ryty.

Ceramika lepiąca ręcznie stanowi większość zbioru fragmentów pozyskanych podczas badania omawianego stanowiska. Wśród silnie rozdrobnionej ceramiki występują naczynia cienko-, średnio- i grubościennie (zasobowe). Powierzchnia zewnętrzna przeważnie jest szorstka lub chropowata, domieszkę stanowią średnio- i gruboziarniste frakcje piasku oraz tłucznia. Do naczyń tak wykonanych zaliczono m.in. formy garnkowate.

Do szeroko rozumianej grupy garnków zliczone zostały również naczynia o esowatym profilu, które prawdopodobnie można uznać za garnki, gdyż nie zachowały się w górnej ani przydennej partii. Brzegi są wychylone na zewnątrz, często skośnie ścięte, rzadziej zaokrąglone (Ryc. 21:1) lub pogrubione.

Również formy wazowate nie zachowały się w partiach przydennej. Ich brzegi są zaokrąglone (Ryc. 21:9), płasko lub skośnie ścięte oraz pogrubione. Szyje są najczęściej proste lub lekko wychylone (Ryc. 21:6), pojawiają się również naczynia o kształcie esowatym. Zaokrąglone lub ostrzej załamane brzuśce umieszczone zostały wysoko.

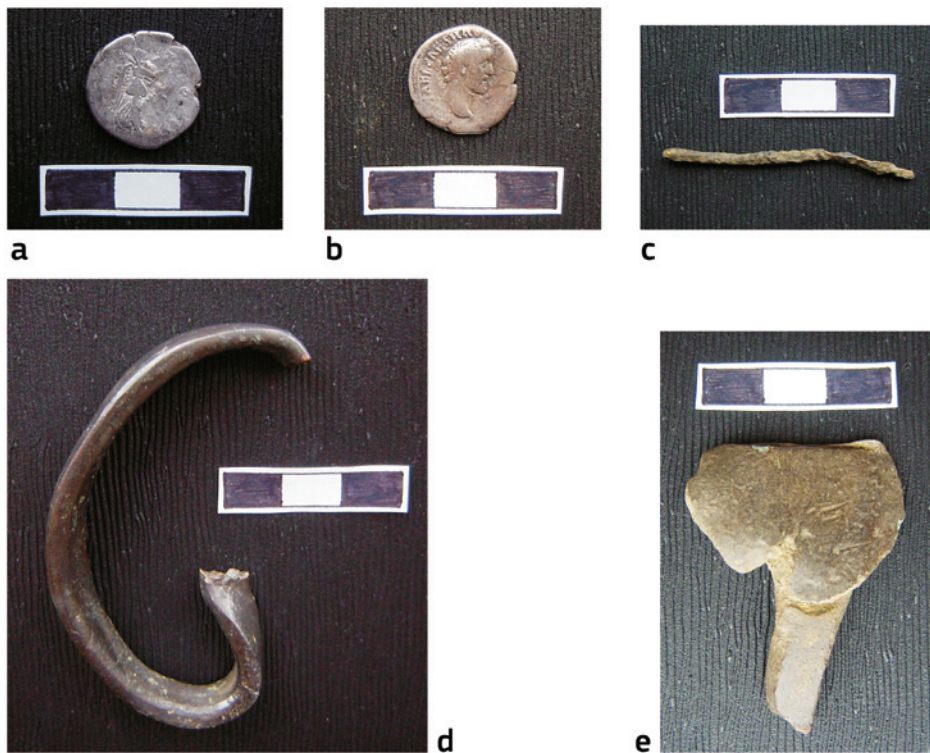
Jak fragmenty naczyń zasobowych określono wylewy pochodzących z grubościennych pojemników o znacznych rozmiarach. Krawędzie są pogrubione, proste lub z okapem zewnętrznym. Prawdopodobnie były to naczynia jajowate, o dość łagodnej tektonice.

Wśród materiału pozyskanego z wypełniska obiektu H465, zachowały się dwie w całości zachowane

formy miniaturowe. Pierwsza ma formę czarki/kubeczka o wysokości 6 cm, średnicy wylewu 5 cm, dna 3,5 cm (Ryc. 21:7). Wylew wychylony został na zewnątrz, a krawędź zaokrąglona. Na powierzchni o czarnej barwie widoczna jest domieszka tłucznia, co sprawia, że naczynie ma szorstką fakturę. Drugie naczynko, w formie miski, ma wysokość 3 cm, średnicę wylewu 5 cm, dna 3 cm (Ryc. 21:8). Ścianki tworzą baniasty brzusiec przechodzący w prostą, zaokrągloną krawędź. Na szorstkiej powierzchni tworzy się ceglasto-brunatna mozaika. Obie formy posiadają płaskie, stopkowato uformowane dna. Z tego samego obiektu H465 pochodzi „naczynko” w formie miski o wysokości ok. 3 cm, średnicy 8,5 cm, barwy brunatnej i gładkiej powierzchni. Wewnątrz naczynia znajduje się pierścień tej samej wysokości o średnicy 3 cm. Tuż pod wylewem umieszczony jest płytko ryty ornament nieregularnego zygzaka (Ryc. 21:10). Interpretacja owego przedmiotu jest niezmiernie trudna, głównie ze względu na brak analogii. Odległych podobieństw można się doszukiwać w naczyniach kultowych ze Sławska Wielkiego i interpretowanych jako przenośne ołtarzyki związane z kultem lunarnym lub solarnym (Mamzer 2008, 256). Pewnych cech wspólnych można dopatrywać się w kadzielnicach, stanowiących jeden z elementów wyposażenia domowych kapliczek. Owe naczynia posiadały w środku mały pojemnik na ogień i mogły stanowić substytut ogniska (Cofta-Broniewska 1988, 291, 292, ryc. 14). Jednakże w omawianej formie nie widać śladów świadczących o kontakcie z ogniem.

Ceramika wykonana ręcznie w porównaniu z ceramiką toczoną wykazuje ubogi zestaw ornamentyki. Zaobserwowano jedynie ornament wykonany w technice rycia i paznokciowej.

Podstawowym elementem datującym osadę na stanowisku Polesie 1 była ceramika. Najwięcej informacji dostarczyła ceramika wykonana na kole garncarskim. Naczynia lepiące ręcznie nie stanowią efektywnego „tworzywa” chronologicznego. Można jedynie podkreślić czytelne wśród nich nawiązania do form z wczesnego okresu rzymskiego. Dotyczy to np. ostrzej profilowanych naczyń wazowatych (Ganc-Kwaśny 1997, 58; Pazda 1990, 42). Z kolei wśród ceramiki toczonej, na fazę C₂ można datować dwa fragmenty tzw. pucharków fałdzistych. Grupę A (naczynia garnkowate) można powiązać z późnym okresem rzymskim, zawłaszcza w połączeniu z pogrubionymi krawędziami (Wiklak 1991-1992, 164). Również forma faszowata z ornamentem wyświecanej kratki jest podobnie datowana, bo na 2. połowę IV i początek V w. n.e. (Jaszewska, Łaszkiwicz 1994, 206; Godłowski 1970, 125-126). Podobnie późno datowane są naczynia zasobowe *Krausengefässe*, które

Ryc. 22. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. (a, b) – denar rzymski Piusa ze 138 roku n.e.; (c-e) – przedmioty brązowe kultury przeworskiej (fot. K. Kot, M. Piotrowska)

Fig. 22. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. (a, b) – a Roman denar of Pius from 138 A.D.; (c-e) – bronze items of the Przeworsk culture (photos by K. Kot, M. Piotrowska)

upowszechniają się w fazie D (Frąsiak *et al.* 2000, 81). Powierzchnię naczyń w wielu przypadkach pokrywa ornament wyświecany, datowany na IV-V wiek n.e.. Szczególnie charakterystyczny dla tego okresu jest motyw wyświecanej kratki, który staje się powszechny w 2. połowie IV wieku n.e. (Pazda 1990, 57). Z wyżej opisanym motywem współwystępują plastyczne listewki związane z fazą C₂ – D (Dobrzańska 1980, 132; Tyszler 2003, 380) oraz ornament dołków paznokciowych z ceramiki lepionej ręcznie (Frąsiak *et al.* 2000, 81).

Ceramikę ze stanowiska Polesie 1 należy więc łączyć z okresem C₂ – D i tak też należy określać funkcjonowanie badanej osady ludności kultury przeworskiej.

Na stanowisku zlokalizowano również trzy przęśliki świadczące o miejscowej działalności warsztatu tkackiego (Ryc. 21:12, 13). Powierzchnia jednego z przęślików pokryta została pionowymi, nieregularnymi nacięciami (Ryc. 21:13). Poza tym znaleziono pięć przedmiotów metalowych identyfikowanych z okresem rzymskim, m.in. denar rzymski Antoninusa Piusa pochodzący z 138 r. n.e. (Ryc. 22a, b), oraz 4 przedmioty brązowe. Dwa z nich są fragmentami naczyń. Pierwsze z nich to taśmowate ucho zagięte na jednym końcu (Ryc. 22d). Drugie to fragment naczynia zachowanego fragmentarycznie (Ryc. 22e) i – podobnie jak w przypadku pierwszego ucha – identyfikacja formy naczynia nie jest możliwa. Trzeci brązowy zabytek to fragment brązowego drutu o długości 4,6 cm i średnicy 2 mm. Kolejnym niezidentyfikowanym funkcjonalnie przedmiotem jest nieregularna, zniszczona płytką o grubości 1 mm (Ryc. 22c).

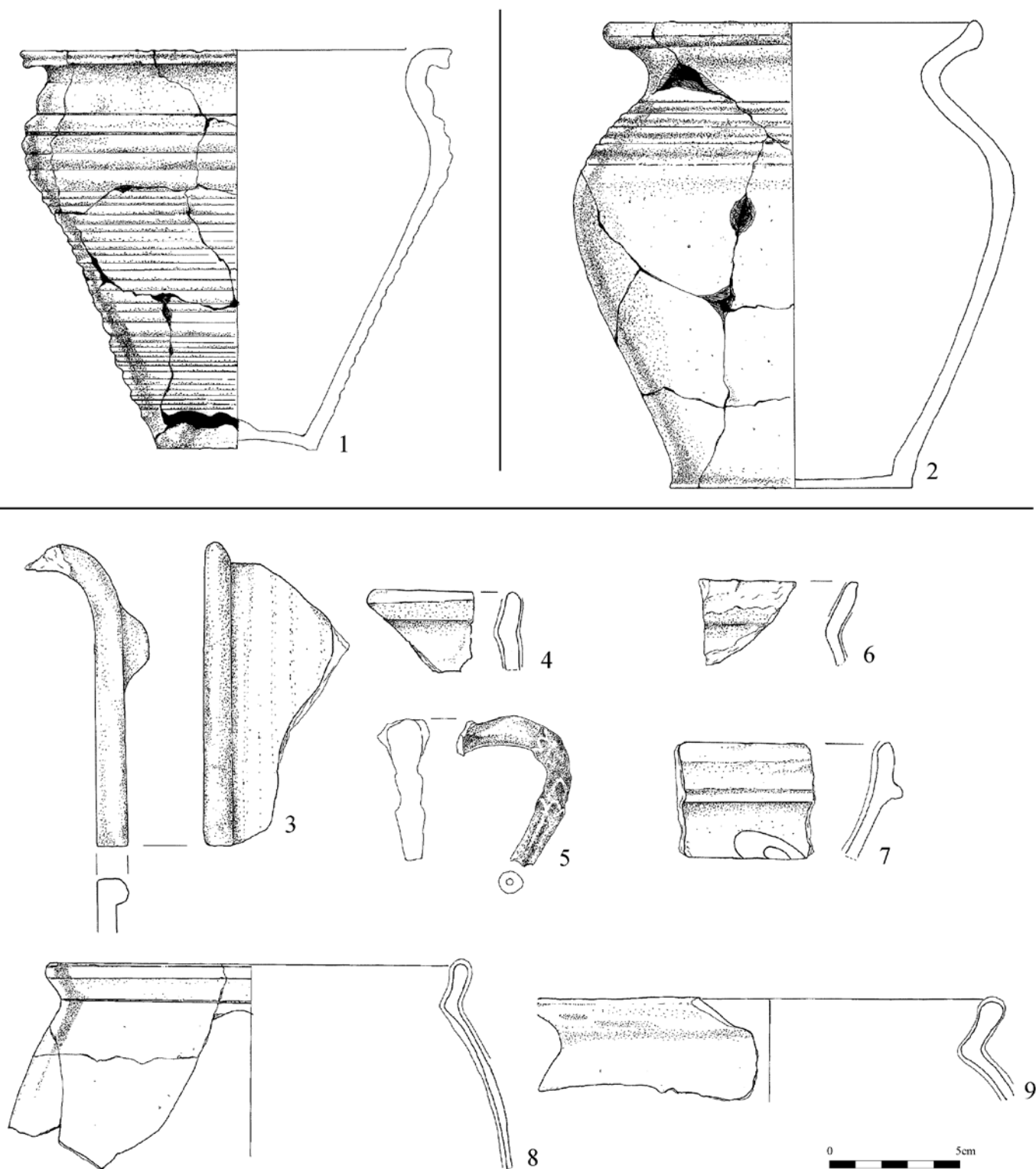
■ MATERIAŁY WCZESNOŚREDNIOWIECZNE

Osadnictwo wczesnośredniowieczne jest reprezentowane na stanowisku 1 w Polesiu przez 5 obiektów nieruchomości i 57 mocno rozdrobnionych fragmentów ceramiki naczyniowej.

Z analizowanego zbioru większość (39 sztuk) ceramiki zarejestrowano w wypełniskach obiektów nieruchomości. Obiekty te to owalne jamy śmietniskowe. Wyjątkiem jest obiekt E1524, którego eksploracja dostarczyła 33 fragmenty ceramiki. Pozostałe fragmenty zdeponowane były w dużym rozproszeniu.

Cała ceramika wczesnośredniowieczna wykonana była z glin żelazistych, zaliczanych do glin pospolitych, mocno zanieczyszczonych. Na ceramice zaobserwowano dwa podstawowe kolory powierzchni i ich odcienie, od jasno brązowej do pomarańczowo-brązowej. W kontekście obserwacji morfologii i zdobnictwa warto po raz kolejny zwrócić uwagę na obiekt E1524. Zarejestrowane w nim fragmenty naczyń pozwoliły na rekonstrukcję jednej formy w postaci mocno profilowanego garnka (Ryc. 23:1). Został on zaopatrzony w karbowanie, które w miarę schodzenia w dół naczynia staje się mniejsze i delikatniejsze by w końcu przekształcić się w zwielokrotnione rowki dookolne. Naczynie posiada wklęsłe dno, będące przykładem stosowania nakładki na koło garncarskie. W zbiorze ceramiki oprócz naczynia z obiektu E1524, znajdowały się 3 ułamki wylewów naczyń.

Rozdrobnienie materiału uniemożliwia precyzyjne datowanie, możliwe jest tylko ogólne odniesienie do przedziału XI-XIII wieku (Kruppé 1981). Pewnych

Ryc. 23. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. (1) ceramika naczyniowa wczesnośredniowieczna; (2) ceramika naczyniowa późnośredniowieczna; (3-9) ceramika naczyniowa i nienaczyniowa nowożytna (rys. M. Ficyk)

Fig. 23. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship. (1) early medieval ceramic vessels; (2) late medieval ceramic vessels; (3-9) ceramic vessels and other objects of the modern period (drawing by M. Ficyk)

możliwości konkretyzacji dostarcza, jak się zdaje, naczynie z obiektu E1524, które można odnieść do form grupy D (Hilczerówna 1967, 91-104). Jest ona charakterystyczna dla południowej i centralnej Wielkopolski (Krysztofiak 2005) oraz pogranicza wielkopolsko-śląskiego w X i I. połowie XI wieku. Naczynie z Polesia

jest jednak zdecydowanie mniej ornamentowane, co może wskazywać pewną jego pospolitość w porównaniu do bogato zdobionych form znanych np. z Giecza (Krysztofiak 2005, tab. 5, 33). Uzyskany zbiór ceramiki wskazuje na incydentalną penetrację osadniczą tych terenów we wczesnym średniowieczu.

■ MATERIAŁY PÓŹNOŚREDNIOWIECZNE

Osadnictwo późnośredniowieczne jest reprezentowane na stanowisku 1 w Polesiu przez 9 obiektów nieruchomych oraz 69 rozdrobnionych fragmentów ceramiki naczyniowej.

Obiekty związane z osadnictwem późnośredniowiecznym to niewielkie jamy śmietniskowe. W większości obiektów rejestrowano pojedyncze fragmenty naczyń, jedynie w obiekcie G661 zarejestrowano 23 ułamki naczyń.

Materiał ceramiczny można podzielić na kilka grup. Pierwszą z nich reprezentuje 25 fragmentów ceramiki o barwie od brunatnej do brązowej, zaliczanej do grupy D (Kajzer 1986, 199-225), m.in.: 1 fragment dna, 1 fragment brzuśca ornamentowany zwielokrotnionym rowkiem dookolnym oraz 23 ułamki ceramiki z obiektu G661, które pozwoliły zrekonstruować niemal kompletne naczynie (Ryc. 23:2). Uzyskano w ten sposób garnek o brunatnym kolorze powierzchni i wielobarwnym przekroju. Wylew naczynia był mocno profilowany, pogrubiony od strony wewnętrznej, jego średnica wynosi 13,5 cm. W górnej partii naczynie zdobione było w postaci kaskadowo ułożonych rowków dookolnych. Zdobienie nie przekracza największej wydatności brzuśca. Dno płaskie, o średnicy 9 cm, nosi ślady odcinania od koła. Następną grupę prezentuje 19 fragmentów ceramiki o barwie od ceglastej do jasnopomarańczowej, zaliczane do grupy D wg L. Kajzera (1986, 199-225). W większości są to nieornamentowane brzuśce bliżej nieokreślonych naczyń. W jednym przypadku zarejestrowano ornament w postaci pojedynczego rowka dookolnego. Wylewy można podzielić na dwie zasadnicze grupy: mające krawędź nie pogrubioną – 2 fragmenty, z krawędzią pogrubioną – 3 fragmenty, wylewy mające krawędź wychyloną na zewnątrz z okapem – 1 fragment. W omawianej grupie znajdują się też 2 dna płaskie ze stopką i śladami odcinania oraz 1 fragment taśmowatego ucha.

Następną grupę tworzą rozdrobnione fragmenty ceramiki o barwie od szarej do czarnej, czyli wykonane w technologii wypału redukcyjnego. Jest to 18 fragmentów, które można sklasyfikować w ramach grupy „B” – redukcyjna „kuchenna” oraz „C” – redukcyjna „stołowa” (Kajzer 1986, 199-225). W większości są to nieornamentowane brzuśce. W jednym wypadku zarejestrowano ornament wyswieceanych pionowych linii oraz jeden przykład zastosowania ornamentu w postaci zwielokrotnionych rowków dookolnych. Pozyskano 2 wylewy naczyń, oba posiadają krawędź zgrubioną i wychyloną na zewnątrz. W jednym przypadku rozpoznano wręb na pokrywkę.

Ostatnia grupa ceramiki późnośredniowiecznej składa się z 3 fragmentów ceramiki polewanej zieloną polewą, które zaliczyć można do grupy E (Kajzer 1986, 199-225).

Pod względem chronologicznym scharakteryzowany zbiór można datować na XIV-XV wiek. Występuje tu charakterystyczna cecha wylewów późnośredniowiecznych – okap, mający na celu podtrzymywanie pokrywki (Kruppé 1967, 56). Również ślady odcinania od dna mogą świadczyć o używaniu szybkoobrotowego koła garncarskiego. Z późnym średniowieczem wiązać można również użytkowanie ceramiki redukcyjnej. Można ostrożnie zaakcentować możliwość uszczegółowienia datowania. Opiera się ona na obecności ornamentu w postaci pionowych wyswieceanych linii, który pojawia się na dzbankach wykonanych w technologii redukcyjnej w XIV/XV wieku (Kamińska 1968, 15-88; Kruppé 1967, 20). Jedyne niemal całkowicie zrekonstruowane naczynie (Ryc. 23:2) można datować dokładniej. Analogii dostarczają datowane na XIII/XIV w. odkrycia z Kunowa (Kruppé 1981, 158), Świecia (1. połowa XIV wieku; Choińska 1971, 470; Kruppé 1981, 143), Zbąszynia (XV wiek; Kruppé 1981, 154) czy Warszawy (2. połowa XIV wieku; Kruppé 1967, 18-37).

Do zabytków związanych z późnym średniowieczem zaliczyć można także dwie blaszki będące okuciem sprzączki.

Konfrontując rozległość zbadanego terenu z niewielką liczbą źródeł późnośredniowiecznych, relikty osadnictwa z tego okresu należy uznać za ubogie. Świadczy to o sporadycznym użytkowaniu tych terenów w XIV i XV wieku, co zapewne związane było z działalnością rolniczą. Rozdrobnienie materiału oraz jego duża różnorodność zarówno technologiczna, jak i morfologiczna, może sugerować jego związek z nawożeniem pól (Dzieduszycki 2004, 471).

■ MATERIAŁY NOWOŻYTNE

Osadnictwo nowożytne jest reprezentowane na stanowisku 1 w Polesiu przez 709 obiektów nieruchomych. Pierwszą grupą obiektów występującą na stanowisku, a odnoszącą się do okresu nowożytności, są dołki posłupowe. Zwraca tu jedynie uwagę wyraźny układ stworzony przez dołki: M257, M267, M268, M271. Jest to najprawdopodobniej relikwiotu. Druga grupa obiektów to jamy. Posiadały one zróżnicowane kształty. Większość omawianej grupy obiektów to niewielkich rozmiarów jamy o nieoznaczonej funkcji. Jedyne w kilku przypadkach, ze względu na duże wymiary obiektów, można wnioskować o ich magazynowej funkcji. Obiektami zwracającymi uwagę, ze względu na swe

rozmiary, są tzw. miedze. Były one rejestrowane na terenie niemal całego stanowiska. Miedze tworzą wyraźne pasy, zorientowane pod kątem ok. 45 stopni w stosunku do siatki arowej. Obiekty te posiadały często nieregularny, będący efektem zniszczenia, rzut poziomy. Zwykle były jedynie nieznacznie zagłębione w calec (od 4 do 15 cm), rzadko ich miąższość przekraczała 16 cm. Ich profile miały najczęściej przekrój nieckowaty, rzadziej – trapezowaty. Długości pojedynczych segmentów miedz dochodziły do kilkunastu metrów, lecz z oczywistych powodów należy je traktować jako relikty powiązanych funkcjonalnie obiektów.

Do najciekawszych obiektów nowożytnych na stanowisku i w Polesiu należy obiekt K716. W wypełnisku tego obiektu zarejestrowano pozostałości konstrukcji drewnianej (Ryc. 24). Prawdopodobnie obiekt stanowi pozostałość półziemianki.

Z materiałami nowożytnymi związanych jest 1011 fragmentów ceramiki, 41 fragmentów kafli piecowych, 155 wytworów metalowych oraz 105 fragmentów wytworów szklanych. Większość pozyskanych fragmentów naczyń glinianych wykonano z glin żelazistych, jedynie 53 fragmenty pochodzą z glin kaolinowych. Najliczniej występuje ceramika ceglasta, jasnopomarańczowa, wykonana z glin żelazistych – reprezentowana jest ona przez 90 fragmentów naczyń. Ze względu na duże rozdrobnienie materiału nie udało się wykleić większych form. Największe fragmenty ukazują typowy wachlarz typów ceramiki ceglastej. Są tu zarówno wylewy esowate niepogrubione, jak i pogrubione, a ponadto wylewy płaskie ze stopką i widocznymi śladami odcinania od koła. Pojawiają się też taśmowate ucha, pochodzące prawdopodobnie od dzbanków. Noszą one ślady odcisków palców w miejscu mocowania do naczynia. Oprócz wspomnianych dzbanów, zarejestrowano również różnorodne garnki o esowatych wylewach, tzw. zgrzebne (Reinfuss 1955, 57). W jednym przypadku do czynienia mamy z formą donicowatą. Drugą pod względem ilościowym grupę ceramiki tworzą wytwory z zachowaną polewą. Jest to 71 fragmentów naczyń wykonanych zarówno z glin żelazistych, jak i kaolinowych. W ośrodkach wiejskich stosowano bardzo oszczędnie glazury, stosując je we wnętrzu naczyń bądź na ich krawędziach (Reinfuss 1955, 18). Zarówno mikro jak i makromorfologia tej grupy nie odbiega od naczyń ceglastych. Warto podkreślić obecność polewy żółtej, zielonej i brązowej. Występują też naczynia białkowane – dodatkowo pokryte bezbarwną polewą. Miały się one upodabniać się do naczyń fajansowych spotykanych na wsi w pierwszej połowie XIX wieku (Krause, Kwiatkowska 2003, 154). Osobną grupą

Ryc. 24. Polesie, stan. 1, gm. Łyszkowice, woj. łódzkie. A, B- półziemianka nowożytna

Fig. 24. Polesie, site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodship. A, B – a semi-dugout of the modern period

stanowią naczynia kamionkowe, reprezentowane przez 28 fragmentów. Wszystkie ułamki z tej grupy w całości pokryte są brązowym szkliwem. Wylewy mają proste, niepogrubione, z delikatnym uskokiem oddzielającym je od brzuśca. Wylewy takie mogą wskazywać na donicowatą formę naczyń. W jednym przypadku wylew jest lekko esowaty i mocno pogrubiony, lecz nie posiada wrębu na pokrywkę. Dna są w większości przypadków płaskie, w jednym przydatku została uformowana niewielka stopka. Zachował się też jeden fragment cienkiego ucha z kamionki. Kolejna grupa to 26 fragmentów ceramiki wykonanej z glin kaolinowych, tzw. naczynia kieleckie (Gajewski 1961, 17-35). Charakteryzuje się ona białym lub beżowym kolorem powierzchni. W większości jest to ceramika cienkościenna, z nie liczną drobnoziarnistą domieszką. Dominują garnki, dna odcinane od koła i wylewy cienkościenne. Wśród tych ostatnich zwraca uwagę wylew esowaty, niepogrubiony oraz wylewy szaro-beżowe, proste i pogrubione.

Zarejestrowano również dwa ucha taśmowate. Na stanowisku odkryto też 11 fragmentów stalowo-szarej ceramiki wypalanej w atmosferze redukcyjnej. Ceramika wypalana w tej technologii ma tradycje średniowieczne (Trzeciecka, Trzeciecki 2002, 138), jednak fragmenty przedstawione tutaj zaliczyć trzeba do nowożytności. Wskazuje na to ornament wyświecanych linii pionowych i układających się w kratkę oraz okrągłe w przekroju ucho dzbanka. W drugiej połowie XVIII w. powrócono do dawnego sposobu wypału w atmosferze redukcyjnej; ceramika jest wówczas cienkościenna, całkowicie toczona na kole, wypalona prawie do granic wypału kamionki i często ornamentowana w polerowaną ukośną kratką (Gajewski 1989-1990, 166).

Odkryto też jeden fragment ucha z porcelitu (Ryc. 23:5) ornamentowany plastycznie liśćmi akantu. Prawdopodobnie pochodzi od filiżanki imitującej formą naczynie porcelanowe przypominające znaną porcelanę z manufaktury Kuzniecowa w Petersburgu.

Ponadto znaleziono 41 fragmentów kafli piecowych. Były to bez wyjątku fragmenty szkliwionych kafli typu płytowego (Ryc. 23:3). W efekcie prowadzonych prac wykopaliskowych pozyskano 155 przedmiotów metalowych w różnym stanie zachowania, które bezspornie przedstawiają nowożytną metrykę. Zabytki te reprezentują różne grupy, począwszy od militariów z okresu I wojny światowej, a na narzędziach rolniczych kończąc. Do tej kategorii zakwalifikowano: ostrogę, saperkę, 2 naboje karabinowe, 2 elementy uprzęży końskiej, 18 gwoździ, 10 okuć, 2 fajerki, 2 klucze, 2 kłódki, 2 noże, 3 fragmenty broni, duszę do żelazka. Rejestr odkryć poszerzają 53 fragmenty cegieł oraz 105 amorficznych fragmentów naczyń szklanych. Ponadto zarejestrowano 11 monet, m.in.: fragment nieokreślonej monety, szeląg koronny króla Jana Kazimierza, szeląg litewski króla Jana Kazimierza, 5 monet o nominale 1 i 2 kopiejki, 3 monety o nominale 2 i 5 groszy, monetę z roku 1940 o nominale 10 fenigów.

Bibliografia

- Balcer B. 1983. *Wytwórczość narzędzi krzemienych w neolicie ziem Polski*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- Budiszewski J. 2000. Flint working of the south-eastern group of the funnel beaker culture: exemplary reception of chalcolithic socio-economic patterns of the pontic zone. W: A. Koško (red.), *The western border area of the Tripolye culture* (= *Baltic-Pontic Studies* 9). Poznań, 256-282.
- Brzeziński M. 1990. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski 1:50 000*. Ark. Łowicz (555). Warszawa.
- Cofta-Broniewska A. 1988. Obiekty sakralne ludności grupy kruszyńskiej kultury przeworskiej. Z badań nad kulturą symboliczną pradziejowych społeczeństw Kujaw. W: *Kontakty pradziejowych społeczeństw Kujaw z innymi ludami Europy*. Inowrocław, 230-267.
- Cnotliwy E., Kamiński R., Rogosz R. 1975. Osada z wczesnego i środkowego okresu lateńskiego w Pomianowie, pow. Białogard, stanowisko 16. *Koszalińskie Zeszyty Muzealne* 5, 37-86.
- Czebreszuk J., Koško A., Szmyt M. 2006. Zasady analizy źródeł ceramicznych z okresu późnego neolitu oraz interstadium epok neolitu i brązu na Kujawach. W: *Opatowice – Wzgórze Prokopiaka 1* (= *Studia i Materiały do badań nad późnym neolitem Wysoczyzny Kujawskiej*). Poznań, 39-64.
- Czerniak L., Koško A. 1993. *Z badań nad genezą rozwoju i systematyką kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*. Poznań.
- Dobrzańska H. 1980. Zagadnienie datowania ceramiki toczonej w kulturze przeworskiej. *Archeologia Polski* 24, 87-153.
- Dobrzańska H. 1986. Z problematyki badań nad technologią produkcji późnorzymskiej ceramiki wykonanej na kole w dorzeczu górnej Wisły. *Acta Archaeologica Carpathica* 25, 131-149.
- Dzieduszycki W. 2004. Średniowiecze i Nowożytność. W: J. Bednarczyk, A. Koško (red.), *Od długiego domu najstarszych rolników do dworu staropolskiego*. Poznań, 455-495.
- Frański P., Gwóźdź B., Siciński W., 2000. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych na terenie odkrywki „Szczerców” KWB „Bełchatów” SA na stanowisku 12 w miejscowości Chabielice, gm. Szczerców, woj. łódzkie. Osada kultury przeworskiej. W: *Badania archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców” Kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” S.A.* 1. Łódź, 52-90.
- Ganc-Kwaśny G. 1997. Materiał kultury przeworskiej z okresu rzymskiego z Nowej Huty Cła, woj. Kraków. *Materiały Archeologiczne Nowej Huty* 20. Kraków, 39-117.
- Gajewski M. 1961. Materiały archeologiczne do dziejów późnośredniowiecznego garncarstwa Kielecczyzny. *Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu* 1, 17-35.
- Gajewski M. 1989-1990. Garncarstwo nowożytne w Polsce. Stan i potrzeby badań. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna* 36. Łódź, 163-179.
- Godłowski K. 1970. The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods In Central Europe (= *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Archeologiczne* 11). Kraków.

- Górski J. 2007. *Chronologia kultury trzcinieckiej na lessach niecki nidziańskiej*. Kraków.
- Górski J., Makarowicz P., Wawrusiewicz A. 2011. *Osady i cmentarzyska społeczności trzcinieckiego kręgu kulturowego w Polesiu, stanowisko 1, woj. łódzkie*. Łódź.
- Grygiel R. 1995. Sytuacja kulturowa w późnym okresie halsztackim i wczesnym lateńskim w rejonie Brześcia Kujawskiego. W: *Kultura pomorska i kultura grobów kłozowych. Razem czy osobno?* Warszawa, 319-360.
- Hilczerówna Z. 1967. *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 91-104.
- Ignaczak M. 2002. *Ze studiów nad genezą kultury łużyckiej w strefie Kujaw*. Poznań.
- Ignaczak M. 2007. Osadnictwo społeczności kultury łużyckiej. W: *Od paleolitu do nowożytności. Archeologiczne badania na terenie budowy obwodnicy Wyszkowa (= Gdańskie Studia Archeologiczne 1)*. 91-110.
- Jadczykowska I. 1975. Kultura wschodniopomorska i kultura grobów kłozowych w Polsce Środkowej. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 22*. Łódź, 167-194.
- Jaszewska A., Łaszkiwicz T. 1994. Wola Piekarska 2 – z badań nad ceramiką w Wielkopolsce. W: J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura przeworska 1*, Lublin, 263-280.
- Jóźwiak B. 2003. *Społeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły*. Poznań.
- Kajzer L. 1986. Opracowanie zbioru ceramiki naczyniowej z „wieży Karnkowskiego” z zamku w Raciążku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 34*, 199-225.
- Kondracki J. 1998. *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.
- Kadrow S., Machnik J. 1997. *Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny*. Kraków.
- Kamińska J. 1968. Siedlądków – obronna siedziba rycerska z XIV wieku. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 15*, Łódź, 15-88.
- Kaszewski Z. 1975. Kultura łużycka w Polsce Środkowej. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna 22*. Łódź, 123-166.
- Koško A. 1981. Z badań nad grupą radziejowską kultury pucharów lejkowatych. W: T. Wiślański (red.), *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce*. Poznań 191-205.
- Koško A. 1988. *Osady kultury pucharów lejkowatych w Inowrocławiu-Mątwach, woj. Bydgoszcz, stanowisko 1*. Inowrocław.
- Kozłowski J.K., Kozłowski S.K. 1977. *Epoka kamienia na ziemiach polskich*. Warszawa.
- Krause E., Kwiatkowska M. 2003. Osadnictwo od okresu wczesnego średniowiecza po nowożytność. *Badania archeologiczne na terenie odkrywki Szczerców Kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” S. A.3*. Poznań, 139-164.
- Krysztofiak T. 2005. *Palatium w Gieczu – archeologiczne podstawy datowania relikwów*. W: J. Gądomski, A. Małkiewicz, T. Rodzińska-Choraży, A. Włodarek (red.), *Lapides viventes. Zaginiony Kraków wieków średnich. Księga dedykowana Profesor Klementynie Żurowskiej*. Kraków, 293-309.
- Kruppé J. 1967. *Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV*. Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Kruppé J. 1981. *Garncarstwo Późnośredniowieczne w Polsce. (= Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej 3)*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- Libera J. 2001. *Krzemieńskie formy bifacjalne na terenach Polski i Zachodniej Ukrainy*. Lublin.
- Łuka L.J. 1979. Kultura wejherowsko-krotoszyńska. W: J. Dąbrowski, Z. Rajewski (red.), *Prahistoria Ziemi Polskich 4. Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 147-168.
- Makarowicz P. 2010. *Trzciniecki krąg kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu*. Poznań.
- Mamzer H. 2008. U schyłku starożytności. W: *Pradzieje Wielkopolski*. Poznań 243-296.
- Migal W. 2005. Materiały krzemienne z badań w Rybnikach-„Krzemiance” i Rybnikach- „Przy źródłisku”. W: W. Borkowski, M. Zalewski (red.), *Rybniki-„Krzemianka”. Z badań nad krzemieniarstwem w Polsce północno-wschodniej (= Studia nad gospodarką surowcami krzemieniami w prądziejach 5)*. Warszawa, 87-128.
- Pazda S. 1990. Osada hutnicza z późnego okresu rzymskiego w Izbicku, woj. Opole. W: *Silesia Antiqua 32*, 23-59.
- Reinfuss R. 1995. *Polska sztuka ludowa*. Warszawa.
- Rzepecki S. 2004. *Społeczności środkowo neolitycznej kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*. Poznań.
- Schild R. 2005. *The Killing Fields of Zwolen. A Middle Paleolithic Kill-Butchering-Site in Central Poland*. Warszawa.
- Szamałek K. 2002. Zagadnienie łużycko-pomorskiej transformacji kulturowej w świetle badań nad ceramiką z Pojezierza Wielkopolskiego. *Študijné Zvesti Archeologického Ustavu SAV 35*, 175-192.
- Sulgostowska Z. 2005. *Kontakty społeczności późnoliteolitycznych i mezolitycznych między Odrą, Dźwiną i Górnym Dniestrem*. Warszawa.
- Trzeciecka A., Trzeciecki M. 2002. Ceramika wczesnośredniowieczna z badań na terenie posesji Szklary 1-Szklary 5. W: A. Gołębnik (red.), *Dominikańskie centrum św. Jacka w Gdańsku*. Warszawa.
- Tyszler L. 2003. Ślady osadnictwa kultury przeworskiej. W: *Ratownicze Badania Archeologiczne na stanowisku 6-7*

w Kowalewiczach, pow. Zgierz, woj. łódzkie. (= *Via Archaeologica Lodziensis* 1). Łódź, 377-394.

Urban J. 2004. Osada ludności kultury łuzyckiej i pomorskiej w Zakrzewie st. 11, gm. Warta, pow. Sieradz, woj. łódzkie. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna*. Łódź, 185-252.

Wąs M. 2005. *Technologia krzemieniarstwa kultury janisławickiej*. Łódź.

Wiklak H. 1991-1992. Osada kultury przeworskiej w Różycach-Starej Wsi na stanowisku 3 w woj. skierniewickim. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego w Łodzi. Seria Archeologiczna* 37-38, 141-196.

Wiśniewski A. 2006. *Środkowy paleolit w dolinie Odry*. Wrocław.

Włodarczak P. 2006. *Kultura ceramiki sznurowej na Wyżynie Małopolskiej*. Kraków.

Summary

Lucyna Domańska, Seweryn Rzepecki, Przemysław Makarowicz, Jacek Górski, Adam Wawrusiewicz, Łukasz Solecki, Karolina Kot, Magdalena Piotrowska, Maciej Ficyk, Marcin Wąs

Results of rescue excavation research carried out in years 2005-2008 at the Polesie site 1, Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship

The Polesie site 1 (AZP 61-57/42), Łyszkowice commune, łódzkie voivodeship, is situated in the Łowicz-Błonie Plain (Kondracki 1998), approx. 9 km south of Łowicz. It occupies the northern edge of the sandy patch of the fluvio-glacial plain (Brzeziński 1990) separated by the valley of the Ruczaj stream from the west and by the valley of the Zwierzynka river from the east (Fig. 1).

The site was discovered during surface & sample research works carried on by the Professor Konrad Jażdżewski Archaeological Research Foundation in Łódź along the course of the planned A-2 motorway (Gwóźdź et al. 2003). In 2005 open-area archaeological research was commenced and carried on till December 2008.

During 3 seasons of field research (2005-2008) an area of 1698,6 ares (Fig. 2) was examined, within which 17 485 non-movable objects were registered and large amounts of movable material were acquired on that occasion. In total, on the basis of cultural contents, 5195 objects were dated and 403 866 movable monuments were acquired, including 70 261 fragments of ceramic vessels, 20 fragments of ceramic items other than vessels, 327 705 fragments of pugging, 449 flint products, 168 metal artefacts, 4 small melting pots and 1 small clay vessel. Apart from that, 12 coins, 53 fragments of bricks, 105 fragments of glass objects, 41 fragments of stove tiles and 4052 stone monuments were found.

The first trace of settlement of the site presents 6 flint products connected with the presence of a Neanderthal community and dated at the Middle Palaeolithic Age (Kozłowski, Kozłowski 1977; Schild 2005; Wiśniewski 2006). The subsequent trace of primeval settlement is represented by 4 flint specimen connected with the Masovian cycle (Swiderian culture) dated at Dryas III or the beginning of the Pre-Boreal period (Sulgostowska 2005). The further trace of settlement of the site consists of Mesolithic materials in the form of 5 flint products of the Janisławice culture (Wąs 2005).

The subsequent stage of settlement of the site 1 in Polesie is represented by materials from the Neolithic Age to the Iron Age.

The objects associated with the settlement of the population of the Funnel Beaker culture (further called "FBC") include 388 non-movable objects, 3470 fragments of ceramic

vessels, 6 fragments of ceramic objects other than vessels and 27 flint products. The FBC settlement from the Polesie site 1 is dated at the end of the phase IIIB and the phase IIIC (Koško 1981, 1988, 2000; Czebreszuk et al. 2006; Czerniak, Koško, 1993, Rzepecki, 2004). The objects associated with the settlement of the Corded Ware culture (further called „CWC”) include 6 fragments of vessels corresponding to the subphase IIIA of the Małopolska CWC dated at the period 2650/2600 – 2450 BC (Włodarczak 2006, 121-127, table XLVI). The objects associated with the Mierzanowice culture include 69 fragments of vessels dated at the period 2200-2050 BC (Kadrow, Machnik 1987, 29). The objects associated with the Neman culture include 8 fragments of vessels dated at the period from ca 3650 to 1800 BC (Jóźwiak 2003, 195). The objects associated with the Trzciniec culture (TC) include 218 non-movable objects, including 6 sepulchral objects, including a burrow grave (the object L11182) in which remains of bones of several individuals in a non-anatomical arrangement are documented. The objects associated with the TC settlement include 61 251 fragments of ceramic vessels, 16 fragments of ceramic objects other than vessels, including 4 small melting pots and 1 small clay vessel, 11 historic metal objects, 99 fragments of pugging and 408 historic flint objects. For the Trzciniec phase of the settlement 43 designations 14C of the 1st and the 3rd category were obtained (Czebreszuk, Szmyt 1998, 213), which made it possible to determine the chronology of the TC settlement between 1700 BC and 1000 BC. The settlement of the population of the Lusatian culture is represented by 10 non-movable objects and 371 fragments of ceramic vessels from the end of the Hallstatt period and the beginning of the La Tène period (Grygiel 1995, 346; Ignaczak 2007, 108). The objects associated with the settlement of the Pomeranian culture include 3 non-movable objects and 186 fragments of ceramic vessels dated at the early and middle La Tène period (Cnotliwy et al. 1975, 81; Łuka 1979, 161; Jadczykowa 1995, 141). In addition, 553 fragments of ceramic vessels with characteristics of the Lusatian culture and the Pomeranian culture, which are regarded as materials of the Lusatian-Pomeranian cycle, were registered in 32 objects (Urban 2004, 201). The objects associated with the settlement of the Przeworsk culture include 568 non-movable objects, including the biggest documented post and beam structure in Poland with dimensions 26 x 14-15 m and with an area of approx. 400 sq. m., inside which the debris of pugging with a total weight of 731,92 kg was discovered. Other objects associated with the PC settlement include 3,745 fragments of grey and hand-moulded ceramic vessels, 3 fragments of spindle-whorls, 5 metal objects and 1

Roman denar of Antoninus Pius made in 138 A.D. Ceramic ware and the entire PC settlement should be associated with the C2-D period (Dobrzańska 1980, 132; Tyszler 2003, 380).

The subsequent stage of settlement of the site 1 in Polesie is represented by materials from the Early Middle Ages to modern times.

The settlement of the Early Middle Ages is represented by 5 non-movable objects and 57 fragments of ceramic vessels dated at the period from the 11th till the 13th century (Kruppé 1981). The settlement of the Late Middle Ages is represented by 9 non-movable objects, 69 fragments of ceramic vessels and 2 fragments of buckles. In terms of chronology, this collection

can be dated at the 14th-15th century (Kamińska 1968, 15-88; Kruppé 1967, 18-37, 56; 1981, 143, 154, 158). The settlement of the modern period is represented by 709 non-movable objects, 1,011 fragments of ceramic ware dated at the 18th and 19th century (Gajewski 1989-1990, 166; Krause, Kwiatkowska 2003, 154), 41 fragments of stove tiles, 155 metal products, 105 fragments of glass products, 53 fragments of bricks. Other registered objects are 11 coins, including 1 fragment of an undetermined coin, 1 crown coin (*szeląg*) of John II Casimir, 5 coins with the face value of 1 *kopiejka* and 2 *kopiejki*, 3 coins with the face value of 2 groszy and 5 groszy and 1 coin with the face value of 10 pfennigs from 1940.

■